KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXIX. évf. *November—December. 1894.* *6-ik füzet.*

A Keresztény Magvető 30-ik évfordulója.

A folyóiratok és szemlék nem régi keletüek. Mindöszsze csak a mult száz év közepe táján kezdődtek. Akkor indult meg az első folyóirat Angliában, s azóta jöttek szokásba és terjedtek el, mint az ismeretközlésnek új és változatos formái, más országok irodalmaiban. S az angoloknál ma a „Contemporary Review", a „Nineteenth Century" és az edinbourghi „Quarterly Review", s a franciáknál a „Revue des deux mondes" és a magyaroknál a „Budapesti Szemle" nemcsak hogy irodalmilag szép és eredményeiben hasznos multra tekinthetnek viszsza, hanem a közönségnek mintegy nélkülözhetetlen szükségletévé váltak.

A folyóiratok és szemlék a vallási gondolkozásnak és ismereteknek is fontos közvetitői lettek és a nemzeti irodalomnak figyelmet megérdemlő részei. Nálunk a „Sárospataki Füzetek", később a „Protestans Tudományos Szemle" és az újabban keletkezett „Protestans Szemle" emlitendők mint ilyenek és a kitünően szabadelvü vallási iránynak e képviselője, a „Keresztény Magvető", a mi folyóiratunk.

A Keresztény Magvető 1861-ben indult meg Kriza János hirneves költő és Nagy Lajos tanár szerkesztésében, ki első sorban sürgette egyházunkban egy folyóirat meginditását. Eleinte gyakorlati használatra szánt egyházi beszédek gyüjteménye volt és csak a „Függelék"-ben közölt történelmi és tanügyi tanulmányokat attól a lelkes tudóstól, ki a vállalatnak mindig legmelegebb keblü pártolója, s áldozatkész, kitünő munkása volt, Jakab Elek történelemirótól és más ügybuzgó barátoktól. Elein nem is jelent meg minden évben, hanem nagyobb időközökben. A 3-ik kötetnél kezdődik a változás, a mikor a vállalat mintegy újra alakittatik, a mikor a történelmi, vallásbölcselmi, tanügyi czikkek és tanulmányok kezdenek előtérbe lépni és a folyóirat pár év mulva füzetekben jelenik meg. Ferencz József mostani püspök ügybuzgalma, lelkesült kitartása tesz ekkor kiváló nagy szolgálatot, ama szerkesztő társaktól támogatva, a kikkel a folyóiratból mintegy tiz kötetet bocsátott ki.

A Ker. Magvető egyik évet a másik után követve, a jövő évvel a 30-ik évfolyamnak néz elébe. Nem bocsátkozhatunk az egyes kötetek jellemzésébe, de a midőn azokra viszszatekintünk, jóleső örömmel látunk nem egy dolgot Jóleső örömmel látjuk azt a vonást, mely mint sugáros szin mindeniken ott van, mely a szabadelvü keresztény iránynak viszszatükrözése, mely a politikai szabadelvüségnek leghivebb szövetséges társa; jóleső örömmel azt a vallásszeretetet, mely nemcsak a szorosan vett egyházi beszédekben lángol, hanem elömlik ama történelmi tanulmányokon is. melyek a szellemi eléhaladásért magasabb és tisztultabb eszmékkel küzdő egyháznak dicsteljes multjából egy-egy részletet tárnak szemeink elé. Jóleső örömmel látjuk, hogy amaz eszmei áramlatok, melyek az évek során az emberi gondolkozásban felmerültek, átmennek eme lapokon, hogy egy részük viszszaütközzék a vallásos világnézletet követő ész józan birálatán, a másik pedig, a czélirányos fejléstan átszálljon azon, mint olyan, melyben a hit és a tudomány összhangzó egységben van, mely nézet fejtegetésében nálunk mindig a legelől járt a hazai tudományosság eme disze, a mi nagy tanitómesterünk, Brassai.

Bárminő eszméket hozzon elő a jövő, a szabadelvü kereszténység a gondolkozó és hivő lélek előtt igazolni fogja magát és hivatva van arra, hogy egy józan és egészséges miveltségért továbbra is közremunkáljon, szóban és irodalomban.

PÉTERFI DÉNES.

Egy új történetbölcseleti rendszer.[1])

Rocholl Rudolf: Die Philosophie der Geschichte. Darstellung und Kritik der Versuche zu einem Aufbau derselben. I. 1878. II. Der positive Aufbau 1893. Göttingen. Vandenhoeck u. Ruprecht.

Az a kérdés, hogy mi a történelem? Az emberbe, mint a történelem themájába, alakitójába adott dispositiók kifejlődése, kibontakozása; tehát a történelem egész épületét az ember lelkébe adott tehetségek összhangzó összesége teszi. Ez nem határozatlan lét, hanem jelzői vannak, egysége a létnek és alaknak; tehát a tört. anyagja az ember, a mely terv és alaki elv is egyszersmind (II. 67.) Meghatározásából önként foly, hogy a történelem fogalma csak az embert, mint kis világot, mint mikrokosmost foglalja magában, a makrokosmost kizárván a körből.

És a történelem bölcsészete? „Verständigung der Menschheit über sich selbst." (II. 40.) Lényeges kérdés most az, hogy viszonylanak a bölcselet és történelem egymáshoz?

[1]) A göttingai egyetem bölcsészeti facultása 1874. junius 6-án pályadijat tüzött ki e tételre: „Adassanak elé a kisérletek, melyek az ó-kortól kezdve a történelem bölcseletére tétettek." A kérdés rövid, de sok nyelv és irodalom ismeretet, nagy tudást, széleskörü olvasottságot, sok ismeretet követel. A pályadijat Rocholl nyerte el. Ez első kötet magában önálló egészet alkot. De szerzőnek már akkor czélja volt, hogy a negativ kritikai részt egy positiv részszel kiegészitse, a mely a II. kötetben előttünk áll. Rocholl R. (Ruprecht göttingai könyvkiadó szivessége folytán közöljük) szül. 1822. Waldeck fejedelemségben. Iskolái végeztével a jenai egyetemen theologiát hallgatott s vizsgái letevése után Bécsben egy grófi családnál házi nevelő lett. Később hazájába hivatott papnak, de nehány év mulva lemondott állásáról, mert a reformátusok és lutheránusok közt létrejött „unióval" nem tudott kibékülni. Nemsokára megint papi állást kapott s nehány év mulva Göttingában püspöknek választatott. Itt 8—9 évig volt, de a consistoriummal való meghasonlás miatt lemondott állásáról, később megint pap lett Boroszlóban. A papságról 1891-ben lemondott, de megtartotta „Kirchenrath" rangját. A greifswaldi egy. a theologiai doctor honoris causa czimmel tüntette ki. Jelenleg a németországi ev. egyház történetén dolgozik.

Minden tapasztalati tudománynak meg van a saját maga tárgya, a mely megadja a tudomány jogosultságát, alapját, tehát a tárgy a tudománynak életfeltétele. A természettudományok tárgya a kivülünk létező testi világ. A történettudomány gondolkodásunktól függetlenül mozgó történést feltételez. De egyik tudományág sem birja e feltevéseket bizonyitani is. (II. 35.) Tehát minden tapasztalati tudomány kiegészitésre szorul, ha nem akar határán tullépni. Az a tudomány, mely a tapasztalati tudományok feltevéseit igazolja, alapfogalmait magyarázza, a bölcselet. Tehát a tapasztalati tudományok a bölcseletet nem zárják ki, mint az empiristák tanitják, hanem követelik, mert az egyes, a rész általánost igényel, a bölcselet pedig az általános tudománya. (II. 36.)

A tapasztalati tudományok haladásával a bölcselet is gazdagodik; de amazok annál jobban rászorulnak a bölcseletre, mert az egyes adatok tömkelegében és sokaságában, homályában a bölcselet gyujt világot, ez emeli azokat általános álláspontra s segit az egészet megérteni. Ily felfogással beszélhetünk a történetbölcsészet szükségképeniségéről.

A történet bölcsészetének tárgya az ember. Ezzel ki van jelölve a helye is a többi tudományok között. Az ember a maga testiségében a természetnek van alávetve: itt életszükségletei, táplálkozás, ruházkodás, éghajlat stb. jőnek tekintetbe. Ez a természettudományokra utal. Mint értelmi, ethikai, és vallásos észlény azonban a szellemtudományok körébe tartozik. Tehát természeti és egyéni (szellem-) élet az emberben lépnek egymással viszonyba s hatják át meg át egymást.

A jelen száz év törekvése arra hajlik, (l. II. 11—18.) hogy az ember történelmét a természettudományokéba egészen beolvassza. E törekvést találjuk pl. a sokat magasztalt és ocsárolt Bucklenél. Az identitas rendszerek bölcselői, (R. a positivistákat nem emliti) adták meg ez irányban az első lökést. E nézet szerint minden lét természeti lét. Gondoljunk csak Schellingre, ki a természet és szellem egységét hirdeti. Aztán ebből igen könnyen s gyorsan lecsapódott a materialismus. Segitségére jött a tudományos geographia, mely „a földtani alakulatok szerkezetét az emberi nemhez való viszonyában“, a biologia, mely a növény és állatvilágnak a föld felszinéhez való viszonyát kutatja. A természettudományok ez óriási fellendülése kedvezett a monismusnak, mely az élők világát az első sejttől az emberig egységnek (darwinismus) veszi; hozzájárult az astrologia, a mely szerint a népek szellemi élénksége, mozgékonysága nő a napfoltok számával.

De az ember történetének magyarázásához mindezek nem elégségesek; oda kell még az anthropogeographia is, mert „csak az ember, mint személy magyarázza meg a természetet“ (II. 13.), megforditva nem. Azok szerint talaj, éghajlat, táplálkozás, a földségek függélyes és vizszintes tagozata alakitják a világtörténelmet. Az egyhangu puszta a szellemi látókör egyformaságát idézi elő, a hideg égőv szellemimádást, samanismust, a forró napimádást, völgyek és folyammellékek culturállamokat teremtenek. Tagadhatatlan, hogy a telluris és astralis viszonyok befolyással vannak az emberre, ámde csak bizonyos fokig.

A Missisipi és Orinoco nem voltak semmi befolyással a culturára; cultura nélküli népeknek a folyó csak határ, semmi egyéb; igy a Senegal a berbereknek és négereknek. (II. 15.)

A magyarázatot tehát Buckle egyedül befolyásoló természet[1] viszonyain tul egy szellemi világban kell keresnünk. Mert az élet és halál, a szerves és szervetlen közti ür még nincs áthidalva. A kisérletek zátonyra jutottak. Az állati test életét nem az egymásba vágó szervek, szövetek, sejtek adják; meg van ez már a gépezet előtt az első protoplasmában is. Liebig szerint is az az ok, melynek befolyása alatt az elemek egyesülnek s elrendezkednek, nem vegytani. (II. 17.)

Mindezekből következik, hogy a történettudomány nem természettudomány, hanem teljesen független attól. Itt a természeti világ egészével szemben egy más egész áll, a személyi (szellem) világ. Amott az egyes alakulatok elfolyók, magukra semmik, csak az egészben birják létalapjukat. Ez az önálló képződmények tere, melyek magokban önmagokért vannak. Az a kényszerüség, ez a szabadság világa, két lényegileg, állományilag különböző világ

A történetbölcselet helye a tudományok sorában tehát már ez általános vonásokkal is ki van jelölve. Ámde a Buckle-jelölte irány meghonosodását mindenesetre sok lényeges körülmény idézte elé. A két világ nyilatkozási formái ugyanis közösek (II. 25.). Ilyenek a polaritas, a rokonszenv és az ellenszenv törvényei. Ezek a vegytani anyagok affinitásában és a személyi szellemek lélekrokonságában mutatkoznak. Közösek továbbá az összehuzás és kiterjedés, testi és szellemi táplálkozási, emésztési és termelő folyamatok, az erők növekedése használat és gyakorlás által, testi és szellemi munkával, valamint apadása is gyakorlat és fegyelmezés hiján, az alakitás és átalakitás törvénye hosszas szokással, a szabad fejlődés és tenyészés föltételei, mindezek közösek. Szóval a természeti élet ellentétekbe

való fejlődéseit és kibontakozásait a magasabb szellemélet fokán ismétlődni látjuk.

E szerint tehát a természeti és szellemi élet magukban lényegileg különbözők, de az élet feltételei „egymással megközelitőleg egyenlők."

A fennebbiekből látszik, hogy Rocholl a monismussal ellenkező álláspontot foglal el. Rocholl ugyanis különválasztja az emberi természetet érzéki és szellemi részre s szembe állitja a természeti és szellemi életet. Aztán azt mondja, hogy az ember, mint érzéki lény alá van ugyan vetve az okozatiság általános törvényének, de nem mint szellemi lény, a mi pedig mivoltának egyedüli lényege s igy akarata is szabad, nincs indokokba kötve, a melyek ellenére is eltökélheti magát az erkölcsi harczban magasabb érdekekből. (II. 553.) A természetbölcseleti irány hivei azt tanitják, hogy causalitas, általános törvényszerüség uralkodik az egész természetben, melyhez az ember erkölcsi világa is tartozik, tehát minden cselekedete a mechanikai törvények szerint történik, ha mindjárt nem tudjuk is néha világosan kimutatni. Az ezzel ellenkező irány, az absolut szabad akaratot ismeri főelvének, a mely szerint az erkölcsi élet tüneményei egyetemes érvényü törvények szerint egyáltalában nem fejthetők meg, mert az akarat teljesen önállóan minden inditó ok nélkül határozza el magát a cselekvésre.

E két ellentétes irányt akarja egyeztetni a syncretismus, melynek Rocholl is hive. A szabad akarat kérdése igen lényeges éppen a történetbölcseletben, mert a lehető álláspontok közötti választás és egynek elfoglalása igen fontos következményeket von maga után. Igy az absolut szabad akarat hivei egyáltalában ellenségei minden történetbölcsészetnek, különösen, ha azt oly értelemben fogjuk fel, mint pl. Buckle, vagy Stuart Mill, kik azt tűzik a történetbölcselet feladatául, hogy ismerje meg a multat az ember cselekedeteinek inditó okai s jelleme alapján, s a megismert multról tudjon bepillantani a jövőbe, tudjon jósolni, jövendölni: Ámde maga Mill is, a physikai determinismus hive, e czél elérését oly feltételekhez köti, melyek ez idő szerinti tapasztalataink szerint éppen nem lehetségesek „Ha tudjuk, — mondja Mill [1]) — hogy valamely egyén lelkében minő inditó okok szerepelnek s ha az illető egyén jellemét és kedélyállapotát is ismerjük, biztosra következtethetjük azt is, hogy mit és miként fog cselekedni, vagy ha az egyént tökéletesen ismernők s ismernők mind-

[1]) A deductiv és inductiv logika rendszere. Ford. Szász Béla IV. köt. 325. l.

azokat a körülményeket, melyek elhatározására befolynak, csak oly bizonyosra megbirnók magatartását előre mondani, mint megbirunk akármely természeti eseményt." Természetes, hogy ha egy egyént tökéletesen ismernénk, megismerhetnők az egyének összeségét is s igy a világtörténelem folyását előre megjövendölhetnők. Ámde éppen itt a bökkenő; nem hogy másokat, de kiki saját magát sem ismeri teljesen s néha a saját életében is oly tüneményekre bukkan, a melyek idegenek, érthetetlenek előtte.

Ezt a tapasztalás eléggé igazolja s helyesen mondja maga Rocholl is: „Az ember lénye kikutathatatlanul sokoldalu és mély. És a valószinü történetfolyás legóvatosabb számitásait is oly beavatkozások szokták áttörni, melyek magából az emberlény e mélyéből származnak, vagy úgy, hogy vad szenvedély szakitja el az egyforma történés megfeszitett szálait, vagy úgy, hogy genialis gondolatok nem sejtett fordulatokat idéznek elő (II. 553.).

A monismus szerint a földi összélet mechanikus törvények alatt áll: minden mozgáson alapszik igy pl. az alakképződés is (19. l.) A mozgás a legcsekélyebb ellenállás irányában, a vonzó és taszitó erők resultánsai irányában halad. Igy épül a növényi és állati s az emberi organismus is. Ez evolutionismusnak a maga helyén és határain belől megvan a joga. Csakhogy — s itt tünik ki Rocholl álláspontja, mit hangsulyozni kivánunk — igy a dolgokban immanens typus és *czél* fogalma elesik. (II. 19.) Igy külső feltételek határozzák meg s alakitják a szerves világot, a melyen kivül s felül álló magasabb ok nincs. Ezzel szemben Rocholl a theismus alapján a teleologiai világnézet hive, mely a tudomány igényeit is kielégiti, sőt a történelem némileg elfogadható épülete csak igy lehetséges; de a kedély szükségleteivel is számol, vagy a mint Hermann [1]) magáról mondja, de Rochollra is alkalmazhatólag: ő a világtörténelmet nem mint Hegel, egy növény természeti szervezetéhez hasonlitja, hanem egy erkölcsi-szellemi czélszerüség szempontja szerint berendezett isteni műremekhez, mert csak ez a felfogás jogosult tudományosan is, valamint kielégiti az ember vallás-erkölcsi szükségleteit is. [2]) A fennebbiekből önként kitünik, hogy minő helyet foglal el a történetbölcselet a többi tudományok között.

Láttuk, hogy a történetbölcselet nem felesleges tudomány, melylyel csak az idejüket egyébbel elfoglalni nem tudó gondolkodók foglalkoznak, hanem szükségképeni, melynek megvan a maga külön tárgya és hatásköre s ha egyéb nem, legalább ez léte szükségessége mellett szól. Ezt a tárgyat, ezt a hatáskört más tudo-

[1]) Philos. der Geschichte. Lipcse 1870. 24. l. — [2]) V. ö. még u. o. 22. l.

mány nem foglalhatja el a maga számára, csak éppen a történelem bölcselete. Ámde van-é bölcselete a történelemnek? Lehet-e a látszólag rendszer nélkül és csak a vak véletlen esélyei s önkénye szerint lefolyó történetfolyamot kijelölt határok közé szorítani? E mivelet szükségességét már rég észrevették. Átlátták, hogy a történelem olyan alakban, mint milyenben évszázakon át miveltetett nem egyéb, mint chronika. E belátást hatalmasan elősegitette a jelen százévben a természettudományok óriási mérvü fellendülése, melynek következtében törvényszerüséget kerestek a természeti és szellemi élet minden viszonyaiban. Igy a figyelem a történelemre terelődött. Ebben is törvényt kerestek s az új kisérlet ingere mohó tulzásokra ragadtatta a gondolkodókat. Eddig a történelem nem volt egyéb, mint valami középfaj a tudomány és költészet közötti határon, de a tudomány jellegét határozottan megtagadták tőle. S Buckle már nemcsak azt hirdeti, hogy a történelmet e szégyenletes állásából ki kell ragadni s a tudomány rangjára emelni az által, hogy a természettudományok inductiv módszerét a történelembe is be kell vinni, hanem azzal dicsekedik, hogy a történet folyásának törvényét ez eljárásával meg is találta, állitván, hogy a haladás a természeti erőknek az értelem mindig erősbödő munkája által való legyőzésében, a képzeletnek az értelem alá való hajtásában áll. Buckle idejében s utána számosan foglalkoztak e kérdéssel. Ám azért a történetbölcselettel összefüggő problemák koránt sincsenek megoldva, sőt azok száma minden újabb munkával, a tudományok haladásával csak növekedik. S noha fennebb a történetbölcselet szükségképeniségéről beszéltünk, most lehetősége is kérdésbe jöhet. Mert a gyakorlati kivitel elébe sok akadály gördül. Rocholl is ismeri ez akadályokat s külön fejezetet szentel müve első részében azok tárgyalására.[1])

Ha R. művének első negativ-kritikai részét figyelemmel olvassuk, az ellenmondó kisérletek sokasága arra a lemondásra kell, hogy kényszeritsen, hogy a világtörténelem folyását soha sem fogjuk érteni.

A történelem legősibb *theologiai* felfogása szegényes, szükkörü, a földi dolgokat nem méltatja valódi becsükben, csak mint az isteni gondviselés tanuit és eszközeit; az anyag gazdag változataiba, a történelmi tüneményekbe nem hatol be teljesen. (I. 373.)

Alkalmasabbnak látszott a *humanistikus* (*anthropologiai*) felfogás, mely az emberből, a történelem tulajdonképeni anyagjából indult ki, de egyházi vonatkozásokat még gazdagon tartott meg. (I. 374.)

---

[1]) V. ö. e kérdésekhez I. 373—392. és II. 558—559. l.

Végül a történelmet a *materialistikus* világnézet uralta, mely gyors győzelmeit annak a bátortalan lemondásnak köszönheti nagy részben, melylyel korunk a speculativ philosophiai mozgalmakra és törekvésekre tekint. „De a történelem exact bölcseletét épp oly kevéssé tudja megteremteni, mint a tőle legikább gyűlölt egyházi irány.“ (I. 375.) Ha ez csak a történelem theologiájáig viszi, az meg csak a történelem physiologiájáig, visszatér végül a buddhistákra s kétségbeesik a világ felett.

Van még egy legujabb irány, mely a materialismus és az egyoldalu idealismus elleni reactio alakjában alaposan és igénytelenül munkál a történelem egy jövő bölcseletén. Ez új irány hive maga R. is s könyve ez iránynak egyik szép terméke.

A történelem physiologiai felfogásának megvolt az a nagy haszna, hogy megmutatta, hogy speculatio nélkül mily semmis a bölcselet történetére irányuló minden törekvés.

Ám a kisérletek sikertelensége a dolog nehézségében leli magyarázatát. Olvassuk el csak a legnevezetesebb történetbölcseleti munkákat! A németek a jövő alakitásának vezérszerepét a maguk számára foglalják le. Buckle az angol nemzet történelmében látja a haladás eszméjét legtisztábban, legigazabban megvalósulva.[1]) Guizot meg ugyanezt állitja Francziaországról s hozzáteszi, hogy ezt nem nemzeti büszkeség mondatja vele, hanem midőn innen indul ki, csak a tény szivébe, közepébe helyezkedett.[2])

Igy gördit akadályokat a nemzeti hiuság is a tudomány útja elé. De vannak még más nehézségek is.

Vajjon állunk-e a fejlődés és a kor oly magaslatán, melyről biztos áttekintés nyerhető a történelem egésze felett? R. tagadja ezt.

Nézzük az egyes tudományok, vizsgálódások állását. Megvannak-e az épületkövek, melyekből e tudomány épülete fel fog épülni? Ismernünk kellene az egyes culturágakat s ezek befolyását az egész emberiség culturalis életére. Az igy szerkesztett egész mutatná meg aztán teljesen az egyeseknek, a tagoknak, a történelmi elemeknek becsét és jelentőségét.

Ámde a dolognak csak a kezdetén vagyunk (I. 377.)

Melyik az ember ősállapota: az erkölcsiség-e, vagy az állati durvaság?

---

1) Buckle: History of Civilisation in Europe. Ford. Ruge 199 lap.

2) Az európai polgárosodás története. Ford. Grubicy Gy. Pest, 1867.

Keletről való tudásunk nevetségesen csekély, hézagos és felületes. Az *összehasonlitó vallástudomány* eddigelé még csak a legszükségesebbeket kezdette meg; igy áll a dolog az *összehasonlitó nyelvtudománynyal* is, pl még csak az indogermán és sémi gyökök viszonya sincs teljesen tisztázva. (I. 380.)

A népek rokonságára s vándorlásaira nézve az eredmények még nagyon bizonytalanok. Nem lehet addig a történelem bölcseletéről beszélni, mig a keleti culturát a classicus ó-korival nem lehet teljesen összehasonlitani.

Ott van egy új segédtudomány, a *statistika*, mely egész új kérdéseket tűz ki. Bármennyit tett is, még csak a kezdet kezdetén van. Kereste a társadalom törvényeit, de visszatérő és szabályszerü oki összefüggések constatálásánál tovább nem haladott. De arra a szomorú tapasztalatra megtanitott, hogy a régi népek beható megismerhetésének reményéről le kell mondanunk, mert statistikai megfigyelésekkel nem férhetünk közelükbe.

Hasonlóan áll a dolog a *nemzetgazdaságtan* eredményeivel. Alapjai csak 100 év óta vannak lerakva s csak éppen a társadalom lényegének s mozgásának tudományos kutatása van megkezdve.

Igy az új kor új eszközökkel s követelményekkel lép fel. De a fődolog mégis csak az emberi belső élet a maga szabadságában s kötöttségében; igaz ugyan, hogy az anthropologiai tanulmányok szaporodnak, ámde a nehézség ott van, hogy minden szellem- és természeti tudomány az anthropologiában találkozik egymással.

Mindezekből mik a következmények? Mik a népek? Mi a szabadság? És a boldogság? Nem boldogabb-e a halak élete az emberi életnél? kérdezik azok, kik a történelmet csak mint természeti életet ismerik. Lehet-e tapasztalatilag felelni e kérdésekre: mi a rossz, a baj eredete, hatalma? Vajjon csak a jó hiánya-e, vagy positiv valami? Mi szerepe van a történelemben? Vajjon változtatja-e a történelem irányát? Vajjon a jó és rossz csak ugyanegy dolognak két oldala-e? Van-e a történelemnek erkölcsi czélja? (I. 383.)

Vajjon a szabadság és kényszerüség kérdése megoldható-e valaha? Hermann szerint: „a problema megoldása az emberi szellemi tehetség határain kivül álló valami“. Tehát éppen a történetbölcselet főkérdése megoldhatlan. Lessing, Wagner, Rümelin mindenben a törvényszerüséget látják. „A leggenialisabb ember fejlődése épp oly törvényszerü, mint a legfejletlenebb kryptogamoké, de az ember megfigyelésénél a törvény a tünemények zavaró és módositó coefficienseinek beláthatatlan tömege mögé rejtőzik“. (Rümelin.) „Ezt a benső s

még a szabad mozgásnak is alapul szolgáló törvényszerüséget kell e tudománynak keresnie. S csak akkor lesz a történetbölcselet tudománynak nevezhető, ha ama törvényszerüség meg van találva (I. 383), mert csak akkor fog jósolni tudni, mint Mill kivánja. A jövő eseményt időben és hatásában oly pontosan kell, hogy meghatározni tudja, mint Leverrier bolygójának létét. Természetes, hogyha a történelembölcselet exact tudomány lenne, a „haladást“ is kiszámithatnók. De — úgy látszik — mindezekről le kell mondanunk.

Az optimismus állitja a haladást, de még eddig nem bizonyitotta (I. 384.) S mi volna mértéke, milyen volna vonala a haladásnak?

Az ipar fejlődését sokan aggódva szemlélik. Mill szerint nagyon kérdéses, hogy a mechanikai találmányok könnyitették-e csak egyetlenegy emberi lénynek is napi fáradtságát. Carrau nem találja a haladásnak semminemü törvényét s azt állitja, hogy éppen a személyes szabadság nem tűri a haladást. Tehát tanácstalanul állunk most is, mint korábban s nem tudjuk áll-e, előre vagy hátra megy-e az emberiség? Kör-, csiga- vagy egyenes vonalban-e? Annál kevésbé, hogy mi a czéija, jövője a haladásnak. S vajjon az emberiség történetében a haladás-e az a „természeti törvény“, mely a történelmet igazgatja s vajjon a történetbölcseletnek e törvényt kell-e keresnie? Mindezt nem tudjuk, mindez akadálya a történelem bölcseletének. De vannak még mások is. A történelemnek nincs kezdete, se vége, pedig az emberi szellem nem bir határtalant felfogni (I. 386.) Saját élettörténetét sem tudja senki megirni a nélkül, hogy benső életében talányokra ne bukkanjon. Igen, mert az ember nem teremti s alkotja magát, hanem teremtve s alkotva van. A mi az önéletrajz az egyesre, az a történelem bölcselete az emberiségre nézve. Belső életének csak egy igen kis része lép a tudat világába s van alávetve a szemlélődésnek.

A nagyobb rész, a megjelenőnek homályos gyökere, a tudatlanságba van merülve s ezt a szellem nem fogja fel, nem a létet, melyből gondolkodása származik. Igy a megfigyelés csupán csak a tudat világába emelkedett gondolatokra szoritkozik, alapjukra nem követheti, azok közepe, mélye elzárva marad. Csak egy különbség van az egyén s az emberiség eszközei között: az egyén t. i. összehasonlithatja magát másokkal, de az emberiség nem. Sohasem fogja tehát tudni, hogy hol áll a fejlődésben, mert nem hasonlithatja össze magát egy más emberiséggel (I. 388.)

Beszélhetünk-e tehát ennyi nehézség és akadály mellett is tör-

ténetbölcseletről, mint exact tudományról? Most távolabb vagyunk e czéltól, mint valaha s napról-napra távolodunk, mert minden új eredmény szükséglette lesz s csak fokozza az igényeket, de a czélt távolitja.

R. tehát, a mint látjuk, felsorolja a nehézségeket, a maguk leplezetlen mivoltukban.

S e nehézségek felsorolása, ez óvatos készülődések után rögtön elhagyja szerzőt félelme s a történetbölcseletet lehetőnek mondja módszertani alapon.

„Csak egy lehetőség van, — mondja szerző — hogy a történelem egészét, *természetesen mindig csak megközelitőleg*, általános jelentőségében s feladatában megértsük. Ez a lehetőség meg van, ha eltökéljük, hogy egyelőre nem feltétel nélkül fogunk a tárgyhoz".

„Csak a deductio segélyével és csak határozottan adott előtételekből, *minők pl. a keresztény egyházéi*, kiindulva, lehetséges valamennyire kielégitő átnézete a népéletnek a kosmikus történelemmel kapcsolatban" (I. 390.) Természetesen ez az eljárás csak azokat elégiti ki, kik az előtételeket megengedik, elfogadják. „A próbakép elfoglalt állás a történelmen kivül, a határozott tételek, melyekből kisérletkép kiindultunk, utólagosan bebizonyulhatnak a tapasztalás által". A mi gyanitás volt, igy bebizonyulhat valóságnak.

Amaz előtételek a legjobbaknak bizonyultak; az a gondolat van bennök, a mely körül a valóság világa összegyülhet, hogy magyarázatát találja meg. „De bizalmat követelnek" (391. l. I.)

„*A ki történetbölcseletet követel, mint feltétlen és exact tudományt, jól teszi, ha teljesen lemond róla*". Ezt az állitást figyelembe ajánljuk, mert később látni fogjuk, hogy munkája végén rendszerét nem *egy lehetséges*, hanem általában *egyedül lehetséges történetbölcseletnek* mondja (II. 604.)

Módszere a tapasztalati, az inductiv (II. Bev. 2.)

Ez a tényeket figyelmesen és birálva rendezi, elválasztja azokat lényegesekre és esetlegesekre. Ha egy törvényt megtalálni vélt is, a kivételes eseteket is tekintetbe veszi s a törvényt csak akkor fogja hirdetni, ha a kifogások eligazittattak. Ámde ez a tapasztalati módszer nem elégséges. Az egyestől az általános fogalomig, az érzékitől az érzékfelettiig kell felemelkednünk, mert az adott kérdések kulcsáért erre kényszerülve leszünk. Ezért az inductiot és deductiot, az analysist és synthesist egyesiti.

Hiszen belátták már, hogy gyermekes dolog azt követelni, hogy az érzéki tapasztalat alá eső tárgyakban felmerülő talányokat egyedül

a tapasztalásból magyarázzuk meg. Tehát az inductiv eljárás helyes továbbfolytatása a hypothesishez vezet s itt aztán Leverrier helyzetében vagyunk, ki számitott, hypothesist állitott fel s minél többet számitott, a hypothesis annál szükségszerübb felvétel lett s végre felfedezték mások az ő hypothesise alapján a pontot, a hol a zavaró égi testnek állania kell.

Ez „a dolog természetében fekvő módszer" (II. Bev. 4. l.) A tapasztalás a gyanitásra s az érzékileg megismerhető körén kivül próbakép elfoglalt állásra kényszeritett. Tehát inductive kezdi s hypothesis által. a deductiohoz jut, még pedig „szükségképen" (Bev. 5.) s igy a „népéletnek egy megközelitőleg kielégitő átnézetét" adhatja.

A módszer kérdésével párhuzamban még egy pár szót az ismeretről s ismerő tehetségről. R. abból indul ki, hogy *denken* és *dichten* egy gyökérből erednek (II. 37.); legyen ez sejtés, vagy közvetlen érzés, sejtés vagy szemlélés, de mindig a tudatlan élet sötét hátterében nyugszik. Képzeteinket tisztitanunk kell, hogy tiszta fogalmakig jussunk; a képzetsorokat megkülönböztetni, összehasonlitani, rendezni, hogy a gondolkodó tevékenységben azokat sikeresen használni lehessen. De téves dolog azt hinni, hogy ama gyökértől, tehát a képzelettől is elválasztott tiszta, független gondolása a dolgoknak lehetséges. Az egyes dolgok csak egy összfelfogásból érthetők és magyarázhatók, de ez összfelfogás nemcsak a gondolkodás útján jő létre, hanem ugy, hogy e sejtésszerü tekintet a ránk nézve megközelithetetlen mélybe megelőzi a gondolkodást, mint a szem a fáradt lépéseket. Soha nagy gondolatrendszer nem épült úgy, hogy az egész körrajzát a képzelet és képzet előre ne szemlélte volna. Természetes, hogy ez „*intuitiv ismeret*" nem old fel az épités apró munkái, a módszeres gondolkodás feladala alól (II. 38.). R. tehát, mi ismeretelméletét illeti, azokhoz a bölcsészekhez tartozik, kik azt állitják, hogy nemcsak a vallás, hanem a tudomány is szelleméletünk alapszervezetét alkotó kényszerü hiten alapszik, mely sem inductive, sem deductive nem bizonyitható s mégis absolute kétségbevonhatatlan, mert psychophysikai szervezetünkből következik.[1])

A felsorolt akadályokon, a mint látjuk, R. a módszerrel vél segiteni. Ámde kérdés lehet, hogy vajjon a történetbölcselet fogalmában található ellenmondást pusztán módszertani compromissumok elenyésztetik, megszüntetik-é? S mig e kérdésre kedvező feleletet

---

[1]) Flügel: Zur Religionsphilos. und Metaphysik des Monismus. Zeitschr. für Philos. und Paedag. 1894. 262. l.

nem kapunk, mindaddig csak tulmerész állitásnak kell mondanunk R. azon tételét, hogy rendszere nem egy lehetséges bölcselete a történetnek, hanem általában a történelemnek egyedül helyes, egyedül lehetséges bölcselete. (II. 604. l.) Hiszen az I. kötet végén és a II. elején még elég óvatosan czélja csak az, hogy a népélet „megközelitőleg" kielégitő átnézetét adja s a megtalált alapterv és tárgy után óvatossága elhagyja s ilyen merész állitásra bátorkodik. A történetbölcselet lényeges akadályait mind ismeri, érdemök szerint mind méltatja; ezek alapján kimondja, hogy a történetbölcselet exact tudománynyá nem lehet s mégis müve utolsó soraiban koczkáztatja azt az állitást. A módszer kérdése lényeges. A legujabb bölcselmi mozgalmak történelme Németországon három tábort mutat. A Hegel-féle deductiv idealis rendszerek sikertelensége elkedvetlenitette a philosophiai világot, azután reactióként következett az inductio, mint tapasztalati tudományos módszer térfoglalása, hasonlóképp minden nagyobb siker és eredmény nélkül: s utána felülkerekedni látjuk azt a törekvést, mely a speculatiót az új természettudományi módszerrel egyeztetni akarja, tekintetbe vevén a természettudományok óriási eredményeit, melyek a vizsgálódás körét tágitják és mélyitik, de nem fogadja el a tapasztalatot mint kizárólagost, hanem ennek körén kivül és felül tért enged a speculativ ösztönnek is, a mely a részlegest egységes egész képpé kerekiti ki s ideális világot teremt.

Ezek közé tartozik Rocholl is azzal a megszoritással, hogy a természettudományokat csak annyiban vonja kutatásai körébe, menynyiben azok rendszerét támogatják, erősitik.

A három irány közül az utolsónak előnyei vannak a két első felett. A conservativ metaphysikusok a természettudományok óriási haladásáról tudomást sem szereznek s a fáradtságos kutatások árán szerzett felfedezéseket, adatokat tekintetbe sem veszik. A positiv materiális irány érdeme ezzel szemben, hogy a bölcselmet az egyes tudományok által elért eredményekre alapitotta s a természettudományok módszerét a philosophiában is alkalmazta. De kizárván köréből a metaphysikát, mivel a tudományt csak az érzékileg tapasztalhatókra utalta, a philosophia egyetemes jellegét megszüntette. Az uralkodó vallásrendszerek tételeinek a tudománynyal való összeférhetetlenségét kimutatta s ellensége lett minden vallásnak. Nem érzi s nem méltányolja a kedély és sziv szükségleteit.

A harmadik irány egyesiti magában a két első előnyeit, de kizárja azok egyoldaluságait.[1]) Rocholl ez utóbbi irányhoz tartozik; a

[1]) Dr. Székely Gy. A legújabb philos. mozgalmak Németországban. Sárospataki isk. Értesítő. 1892.

tényeket, az adatokat megfigyeli, rendezi, általánosit, következtet. El kell ismernünk, hogy Herder „Eszméit" kivéve nem olvastunk munkát e tárgyról, mely oly tág tért nyitott volna a gondolkodásnak, oly széleskörü szellemi látóhatárt fedett volna fel előttünk, mint R. müve, pl. a történelem telluris és astralis szintere tárgyalására szánt fejezeteivel. De ez inductiv nyomon járást elhagyja s minden átmenet és összefüggés nélkül oly metaphysikai hypothesist vesz fel, melyet a tapasztalat utólag sem bizonyit, bár eljárását Leverrier példájára való hivatkozással mentegeti.

A mű beosztására, a történelmi anyag áttekintésére következőleg rátérünk.

Gál Kelemen.

Adalékok a magyar és lengyel unitáriusok közötti régi testvéries viszony megismeréséhez.

Első közlemény.

Tasiczki Ákos lengyel nemes adománya.

Hogy az erdélyi unitáriusoknak egy *Tasiczki* nevü lengyel unitárius jóltevője *(Benefactor)* volt, tanítja egyháztörténetük; nevéből ennyit tud s ezt hiven őrzi az unitárius köztudat.

Pénztári könyveinkben más név alatt forgott az a legútóbbi évekig. Czíme volt: „Apafi Mihály 4000 forint tartozása". Én *Virasztásaim* során s más tárgyú tanulmányozás közben e jóltevő lengyel adományának forrására jutottam: oly eredeti adatokhoz, melyek megmondják: ki volt Tasiczki? mi volt kereszt neve? mikor és hol élt? minő pénz segélyt, ki által, hová s mily czélra küldött? mennyi volt a pénz, mily pénznemben volt küldve? s mi lett a sorsa?

Mind e kérdésekre világos és határozott feleletet adnak e sorok, egyháztörténelmünk egy maig csak hiányosan ismert részét teljesen kidomborítják, s egy szomorú korszak sötétében tájékozó világosságot gyújtnak.

Én a lengyelekkel, Hollándia felvilágosult népével, Porosz-Sziléziának az egykori Lengyelországtól elszakadt szabad hitnézetü tartományaival való viszonyunkat mindig nagyrabecsültem, egyháztörténeti tárgyu dolgozataimban tanulmányozni, ismerni és a mieinkkel megismertetni igyekeztem; [1]) mert e nemes népek rokonszenvét a minket nem igen szivelő hazai hitfelekezetek szeretetlenségével s nem egyszer gyűlöletével, sőt üldözési törekvéseivel szemben minket erősítő erkölcsi ellensulynak tartottam. Jelen küzdelmeinkben is igy fogom fel angol-amerikai viszonyaink rendkivűli erkölcsi becsét.

Évek hosszu során követett irányomat tartom meg tehát, a midőn az előbb érintett tárgyban fölfedezéseimet a *Keresztény Mag-*

[1]) Lásd: *Magyar-Lengyel Unitárius Érintkezések a XVI—XVII. században*, különlenyomat a *Századok* 1892-ik évi V—VI. füzetéből. 8-adrét. 1—43. ll.

vető olvasóinak tudomására hozom. Az adatok magyar, latin és német nyelven keltek. Elmondom röviden a történet magvát és velejét; de közlöm eredeti szövegeik szerint a forrásokat. Sajnálnám, ha e becses, tudományos folyóirat nem mivelné a latin nyelvet, melyen nyolcz százados történetünk írva van, s nem közölne szivesen németűl írt oly forrás-adatokat, melyek az unitáriusok történetét új tudással gazdagítják.

A keresztény és atyafiui szeretet azon nagyszerű nyilatkozatait, a miket az erdélyi s kivált a kolozsvári unitáriusok az 1660-ban Lengyelországból kiüldözött s menhelyet Sileziában, Svájczban és Erdélyben keresett és talált lengyel unitáriusok iránt tanusítottak, soha nem feledték el, sőt hazánk iránt a hála érzelme mind növekedő mérvben gyökerezett meg szivökben. Néhány évvel ezelőtt tudós és lelkes lengyelek — köztük egyik épen egy Tasiczki János volt — meglátogatták a kolozsváriakat, a templomokat, melyek egyike a lengyel unitárius hitüeké volt, s igéretet tettek, hogy a szeretetet szeretettel, az anyagi gyámolítást anyagi segélylyel viszonozzák.[1] E sorok fő személyét tevő Tasiczki Ákos leveléből világosan kitűnik, hogy a mostani jótétemény gyakorlásával valamely megelőző igéretét teljesíti, mintegy szerénykedik adománya csekély mérvével, de utána teszi, hogy még többet is fog küldeni. E tényben tehát a magyar és lengyel unitáriusok közötti benső szellemi rokonság nyer kifejezést, a mi azt kétszeresen fontossá és értékessé teszi.

De hadd mondjam el magát az érdekes kis történet vázát.

Luclavicei Tasiczki Ákos lengyel birtokos nemes, rokona, Tasiczki János által küldött Désfalvi Simon Mihály erdélyi udvari tanácsoshoz és Registratorhoz Soldin városból postán két ezer nehány száz birodalmi tallért az Erdélyben Bethlenben levő szegény lengyel unitárius ekklézsia felsegítésére, kért róla Nyugtát s igérte, hogy fél év mulva több fogja követni, üdvözli őt s tudatja, hogy látogatóul menő rokona szóval többet fog neki mondani. Levele kelt 1711-n aug. 23-n. A levél végén, mint szóbeli izenetet, ezt intézte a magyarokhoz: Szóbeli kérésünk ez, hogy a magyarok mint hatalmasabbak, nehogy megfosszák ez adomány jótéteményétől a szegény lengyeleket.

A küldött megbizottnak a Soldin városi helyettes polgármester, Müllner János Ádám aug. 25-n kelt útlevelet adott, melyben felkérte az útban eső valamennyi község elöljáróságát, hogy őt, mint egészséges

[1] Lásd *Magyar és Lengyel Unitárius érintkezések*, s. a. t. 15. l.

vidékről valót, szabadon engedjék közöttük elmenni és visszajőni. Az útlevelen a pénz igy van megnevezve: 2728 birodalmi tallér; áll lengyel pénzből és forintosokból, melyek most még Erdélyben folyamatban vannak, de továbbra nem valók.

A mint Tasiczki Bécsbe sept. 7-n délelőtt 7 órakor a postán megérkezett és Simon Mihálylyal az erdélyi unitárius püspökhöz intézett egy levelet közölt, melyben fen meg nevezett bátyja az erdélyi unitárius egyházak, különösen pedig a Kolozsvárott és Bethlenben levő lengyel unitárius eklézsiák felsegitésére ajándékúl egy pénzösszeget küldött s azt nagyobb biztonság végett Bécsben nála tette le: ő azt elfogadni keresztény emberhez méltónak vélte. A pénz hozóját a küldő testvérének írja, a pénz kétezer egy nehány száz birodalmi tallért tesz, nagyobbára lengyel pénz, ezüst és réz tartalmu; a küldő azt rendelte a hozónak, hogy azt nála. Simon Mihálynál tegye le. küldött levelével együtt, hogy a pénzt, ha jó alkalom kerül elő, Erdélybe küldje. Simon a maga szállására vitte, a Deimblei-házhoz, a hét csillagnál, volt útlevele, a mit minden nagyobb postán láttamoztak Bécsig. E jelentés nincs keltezve, de a lengyelnek sept. 7-kén megérkezése után hamar kellett küldetni. Bécsben a rendőrség szigorú volt mindig s ennyi pénznek a cancelláriához érkezése oly feltünést keltett, hogy Simonnak legfelsőbb helyt magát igazoló jelentést sietve kellett tenni.

Vett rendeletre Simon Mihályon kivül Szentkereszti András udvari tanácsos is tett jelentést e tárgyban sept. 11-én az erdélyi udvari cancellárhoz, melyben leirja: ki, kiknek küldi e pénzt, minő vegyitésü s mily pénznemben. mennyi az egész? irja. hogy Simon levelet is kapott, megtudta, hogy szóval minő izenet jött hozzá, a mit az ajándékozó levele aljára Szentkereszti felírt; volt a küldöttnek szabad útlevele (*Salvus Conductus*). Ugy látszik. a cancellár a Simon Mihály jelentésén kivül más, egészen hivatalos úton is meg akart győződni a dologról.

Erre az erdélyi udvari cancellár sept. 12-én vissza írt Szentkeresztihez, hogy a pénznek Erdélybe küldése megengedését megtagadni nem lehet; mindazáltal nagyobb biztonság okáúl a cancellár jónak látja, hogy a pénz mivolta iránt végbevitt nyomozás és megállapitás eredménye a kir. főkormányszéknek írásban küldessék meg.

Ennek következtében az udv. cancellaria sept. 12-én kelt levelében az erdélyi kir. főkormányszéket a fennforgó pénzről körülményesen felvilágosította (látható a VI. számu, magyarúl szerkesztett canczelláriai íratban, melyet itt ismételni idő- és hely-vesztegetésnek tartok, az olvasó a kijelölt helyen egész terjedelmében megolvashatja.)

A hirről értesűlt a Bécsben régóta tisztességes letartóztatott állapotban élő II. Apafi Mihály trónöröklési jogáról lemondott s a fejedelemséget a római császárnak, mint Magyarország királyának írásos nyilatkozattal átadó volt választott fejedelem, s minthogy jószágaira is a fiskus tette rá kezét, s neki Bécsben kellett élni s fényes udvart tartani, örökös pénztelenséggel küszködött. Hozzá tartozói közben jártak Simon János udvari tanácsosnál, és az erdélyi unitárius egyházi Tanácsnál, hogy a szóban levő pénzt ne küldjék le, de adják kölcsön szokásos kamatra a volt fejedelemnek, a mibe az Unitárius Egyházi Tanács bele is egyezett. Szigoru föltételek alatt kölcsön szerződést vagy kötelezvényt kötöttek 1711. sept. 15-én, melyben a pénz átvétele formaszerint el is van ismerve. A kötelezvény magyarúl van írva s a Tasiczki-adomány hivatalos iratai között van, melyet én itt szószerint közlök s melyből az olvasó a pénzkölcsönzés miképen történtéről magának hiteles tudomást vehet. Nem ismétlem tartalmát, utalom az olvasót a hátrább VII. szám alatt levő hivatalos Másolatra.

A Tasiczky-adományról az ide küldött Tasiczki János Elismervényt vitt magával, az unitárius Egyházi Tanács a kölcsön-szerződést megkapta; ha a fizetés nem történt meg a kitűzött egy év alatt, hanem 1711-től a közelebbi évtizedig, e század 80-as éveig volt előbb az Apafi-birtokokon betáblázva, azután a birtokokkal együtt fiskusra szállott át s egy bécsi császári pénztárnál helyeztetett el, a honnan az Unitárius Egyház a 4000 frt tőkének nem szerződés szerinti tiz, de csak négy százaléki kamatát, nagy bajok és változó időkhez képest sok küszködések, irogatások és jogvédelem után, olykor sok ideig megszakadva kapta; mig aztán részben béfizettetett, de egy része most is fizetetlen. Kamataiból részesült ugyan félszázadnál tovább a kolozsvári unitárius lengyel egyház, valamint, — a mig fennállott, a bethleni is, de ez nem sokára a gróf Bethleneknek reformált hitre térése következtében, amaz 1792. Szaknovics Izsák lengyel unitárius pap halála után megszünt, s mindkét egyház hivei a kolozsvári magyar unitárius egyházba olvadtak be.

Ez a Tasiczki Ákos nemes lengyel főúr nemes adományának története.

* * *

És most lássuk magukat a forrásokat eredetiben vagy hiteles hivatalos másolatokban.

I.

Exemplum Literarum descriptum ex ipso Originali.

Titt. Domino Michaeli Simon de Desfalva S. C. Regiaeque Majestatis Cancellariae Aulico-Transsylvanicae Consiliario et Regestratori.

Wohlgeborner Herr Insonders Hochgeehrter und grosser Freindt. (sic.)

Ich wünschte, dass dieses mein Schreiben M. H. Ihnen (sic) möge im Wohlsein finden, übersandte hierbey durch meinen H. Vätter Zwey Tausendt etliche hundert Reichsthaler, weil es vor diesmal nicht mehr sein kann wegen gewisser Ursachen; bitte derowegen meinen Herrn Vätter darüber zu quittiren, über halb Jahr soll wo Gott will mehr gehschickt werden, umb Erhebung der Kirche zu Bethlen, bitte ich dienstlich, übersende auch meinen Gruss an die Brüder nach Hungarn, wegen andere Sachen mehr soll mein H. Vätter mündlich mit sie reden, Verbleibe unterdessen

Euer Hochgeehrten Herrn dienstwilligster Diener
Achatius Tasziczki de Luclavice
Ba. Mr. Boch m.
M. M. proprie.

Seldin
den 22-ten August
1711. ·/.

Oralis petitio consistit in eo: Ne Hungari, velut Potentiores frustrent aliquo modo beneficio hoc miseros Polonos.[1])

II

Copie.

Vorweiser dieses Monsieur von Tassitzky wird von seinem Herrn Vätter, dem Hochwohlgeborenen Herrn Achatio von Tassitzky Erbherrn auf den Deltzigen Hammer, per Postam mit Gelder nach Wien geschickt. Und weil derselbe von einem gottlob gesunden Orte abreiset, so wird dadurch manniglich ersucht, obgedacten Monsieur von Tassitzky alle Orte frey und ungehindert pass- und repassieren zu lassen. Solches in desgleichen Falle zu demeriren ist mann hiesiger Orts obligieret. Gegeben in der königlicher Preussischen neumärkischen Hauptstadt Soldin, den 25-ten Aug. 1711.

Johann Adam Millner
(L. S.) k. t. Pro Consul mpria.

Summa der Gelder. Reichstaller 2728.

Die Gelder bestehen in der Polnischen Münz, wie auch Guldner, die zwar annoch in Siebenbürgen gangbar, zu weitern aber ungiltig sein.[2])

[1]) *Orsz. Levéltár* erd. udv. kancell. levéltárában 99. A. 1711 jelzés alatt levő hivatalos másolatból.

[2]) Az *Orsz. Levéltár* erd. udv. kancelláriai osztályában 99. A. 1711 jegyzetü hivatalos másolatból.

III.

Humillima Informatio ratione Hominis illius, qui 7-a praesentis hora septima ameridiana per Postam, huc Viennam appulit, et se ad me venturum dixit.

Anno superiori, Nobilis quidam Polonus, Achatius Taszicski de Luclavice, Bacmagister Bochnensis, in Ditiome Serenissimi Regis Borussiae, Marchia Nova Brandenburgica (ut mihi constat) propriisque ibidem bonis, Deitzigen Hammer vocatis residens, obtulerat, Christiano Zelo motus, aliquam Summam pecuniae, per Literas suas, ad Episcopum sive Superintendentem Ecclesiarum in Transylvania receptae Unitariae Religioni addictorum, directis, pro sublevanda paupertate earundem Ecclesiarum, praecipue vero, Polonorum in dicta Transylvania degentium, dictamque Religionem profitentium, qui Ecclesias etiam, signanter Claudiopoli, et in Bethlen habent. Cujus provisio, mihi tanquam Cancellariae hujus Aulico-Transylvanicae, ex parte Unitariae Religionis Commenbro, quo securiori via, per Viennam, in Transilvaniam transponi possit, medio videlicet loco constituto, est concredita et recommendata; quod ego, ut opus pietatis Christiano homini dignum suscepi.

Cum itaque dicto etiam Domino Taszicski intimatum fuisset, transmisit per hominem suum, quem etiam Consangvineum nominat, juxta Literas Soldino ad me datas, bis mille et aliquot Centenos Talleros Imperiales, in Moneta potiori ex parte Polonica, ex Cupro et Argento mixta, jussitque ad manus meas, una cum literis ad Fratres suos in Transylvaniam directis deponi, ut bona occasione nacta, ad destinatum finem, in Transylvaniam transponantur. Hic est Homo ille, qui se Taszicski vocari, et se ad Hospitium meum, (quod est in Domo Deimbleiana, ex opposito ejus, quae signum septem. Stellarum habet) venturum dixisse Scribitur. Habuit secum Literas Salvi-Passus a Soldino, unde se movit, Vratislaviam, et exinde alias. Viennam usque, consequenter per singulas Postas principaliores revisas et subscriptas. [1])

IV.

Szentkereszti András erdélyi udv. kancelláriai Tanácsos jelentése az erdélyi szegény Unitáriusok számára küldött Tasiczki-féle pénzről.

Excellentissime S. R. I. Liber Baro,

Domine Domine et Patrone gratiosissime!

Iussis Excellentiae Vestrie in revidenda pecunia heri morem gessi, invenique pecuniam esse argenteam; sed velut ipse Dominus Regestrator scribit, cupro et argento mixtim; hoc ipso ille voluit exprimere genus monetae ordinariae, ubi multum mixturae cupreae

---

1) Az *orsz. levélt.* erdélyi kancelláriai osztályában 99. A. 1711. jelzetü szám alatt levő eredetiből.

cum argento inest, velut sunt die 17-ner und die 7-bener (sic) Auri prorsus nihil est in pecunia. Descripsi etiam Exemplum Literarum Dnoo Regestretori missarum, ubi etiam indagavi, quid sit ipsi verbis nunciatum, quodve mihi esse dixit, sub calcem literarum adscripsi. Non secus et Salvi Conductus Exemplum desoripsi, cujus beneficio pecunia haec expresse et aperte missa est, cujus etiam Summam sub finem apposui. Qui in reliquo Maneo

Excellentiae Vestrae demisse obsequentissimus
Domi 11. 7. bris 1711. Servus
Andreas Szentkereszti, mpr. [1])

V.

Conceptus litterae ad Dominum Andream Szentkereszti die 12-n sept. 1711. datae, in puncto pecuniae a Polono quodam in Transylvaniam pauperibus Unitariis transmissae.

Perillustris Domine, Patrone Colendissime!

Super informatione Excellentissimo Domino Domino Aulae Cancellario a perillustri Dominatione Vestra heri scripto data visum est, ex instrumentis productis et examinato teste valde probabile esse, quod uti asseritur, pecunia bis mille septingentorum viginti octo Inperialium a nobili quodam Polono Acatio Taszieski nominato in Transylvaniam pro sublevandis ibidem pauperibus, sic dictis Unitariis destinata sit, quam probabilitatem auget Salvus Conductus, qui hanc pecuniam usque huc Viennam comitatus: ut proinde, his stantibus, transitus huius pecuniae negari non queat: judicat tamen praefatus Excellentissimus Dominus e re esse, ut pro majori Cautela uberior informatio habiti super haec pecunia examinis Gubernio Transylvanico transmittatur. Quocum persevero etc. [2])

VI.

Conceptus Literarum Cancellariae ad Gubernium et Deputationem Transylvaniae, super certa Summa pecuniaria ex Polonia in usum Unitariorum Transylvanorum missa.

Méltóságos Regium Gubernium és Tekintetes Deputatio!

Jött vala ide ezelőtt hatod nappal egy Tasziczki János nevü ember, Bátyjától ugyan Taszitzki Ákos nevü lengyel nemes embertől két ezer hétszáz huszon nyolcz Tallérig való folyó pénzzel, mely is passusa mellett aperte érkezvén, ide Bécsbe, kereste immediate egyikünket, ugymint Simon Mihályt, kit is megtalálván, a pénzt ott letette. Az szokás szerént azért vötték ennek érkezését ugy, hogy

[1]) Az *Orsz. Levéltár* erdélyi udv. kancelláriai osztályában Nro 99. A. 1711. jelzésü eredetiből.

[2]) Az *Orsz. Levélt.* erd. udv. kancelláriai osztályában. Nro 99. A. 1711. jelzés alatt levő eredetiből.

egy lengyel hozott ide feles pénzt az erdélyi kancelláriára, mely Baro Seiler urhoz, mint Austriának udvari fő Kancelláriusához is hirül adatott, kiis hivatván emlitett Simon Mihályt, tudakozódott tőle a pénznek állapotja felől cum circumstantiis, és vévén osztán genuina informatiot erről: Hogy a pénz küldetett öreg lengyel unitárius religion valo nemes Embertől az Erdélyben való Unitária Ekklesiáknak és kivált a lengyeleknek segitségekre, hogy innen Erdélybe transponáltassék, és ezeknek bizonyságul látván a Passust és az pénz mellett hozott Leveleket, meg hagyta, hogy Nagyságuknak és Kegyelmeteknek is tegyünk informatiot felőile, és hogy igy levén már a dolog, a pénznek transpositioja innen megengedtetett.

Hogy azért hallja Nagyságtok s Kegyelmetek, mire való ez tudósitás, igy declaraljuk Hogy Lengyel jövetelének hire volt feles pénzzel az erdélyi magyarokhoz, formálhatott volna valaki bal conceptust felőle, hogy netalán Lengyelországból, a holott is a perduellisek latitálnak, valakik conuptiojára transponálhatták volna ez pénzt, a miért mind a mi Cancelláriánk, mind pedig odahaza némely hazánkfia suspicioba hozathatott volna, ha nem aperte is, avagy csak tacite. Ennek akarván ő Excellentiája consolálni, scriptis vévén informatiot, in Cancellaria Austriaca, ott történvén a dolog, proponálta, és a scrupulust tollálta, meghagyván a mellett, hogy pro uberiori Cautela Nagyságtokat és Kegyelmeteket is felőle tudósitsuk.

M. V. Cancellarius ur még sem érkezék fel. Az partium dolgáról brevi levén conferentiánk, melyen avagy csak annyiban determináltatik, miben állapodjék meg addig, mig felséges királyunk — — [1]) melyről is még eddig bizonyost nem irhatunk. Mi determináltatik penig, sine mora megirjuk Nagyságtoknak és Kegyelmeteknek. Ezzel Isten oltalmába ajánlván Nagyságtokat és Kegyelmeteket —

Nagyságtok és Kegyelmetek

Viennae 12. septembr. 1711. Köteles szolgái. [2])

VII.

Conceptus Obligatorialium Celsissimi Principis Apaffi ratione 4000 fl. Rhenens. quos ab introscriptis mutuo accepit.

Mü, kik ide alá subscribáltunk, adjuk tudtokra mindeneknek, az kiknek illik, mostaniaknak és jövendőbelieknek ez levelünk által, hogy feles és terhes költségeinkre nézve, szomorú és kételenitő szükségtől inditatván, kértük fel kölcsön az Tiszteletes Erdélyi Unitaria Religion való Ecclesiakat s nevezetesen a kolozsvárit illető bizonyos summa pénzt, ugymint Rh. f. 4000 idest négy ezer Rhenensis vagy német forintokat, melyeket az Erdélybe való által tételre vett volt kezéhez Simon Mihály Uram, az Erdélyi udvari királyi Cancel-

---

[1]) Két szó olvashatlan.

[2]) Az *Orsz. Levéltár* erd. udv. kancellária osztályában Nro. 54. A. 1711. jelzés alatt levő eredetiből.

járiának Tanácsa, és Regestratora, mely megnevezett summa pénzt, leválván ő Kegyelme kezéből, igértük arra magunkat, hogy esztendő ez mai napra, ugymint az következendő 1712-ik esztendőbeli Szent Mihály havának tizenötödik napjára az fenn specificált 4000 rhenensis forintokat egyszersmind és egy summában, Erdélyben ordinarie folyó és rend szerént mindenkor elkelhető pénzzel, az megemlitett Kolozsvár városában az ott levő Tiszteletes Unitária Ecclesia kezéhez azon specificált summára esendő és Erdélyben decem pro cento szokott Interessel együtt, minden fogyatkozás nélkül betétetjük és megfizetjük, elsőben az interesnek fele részét fél esztendőre, ugymint az megnevezett következendő esztendőbeli Martiusnak 15-ik napjára adatván meg. Melyet hogyha akármi okra nézve magunk, vagy in casu mortis, akármely legitimus successarink elmulatnának, és az fen declarált terminusra és üdőre azon specificált summát az meg irt mód szerént meg nem fizetnők, vagy praescriptusink nem fizetnék, tehát adunk teljes hatalmat az megnevezett Ecclesiának, Cessionariusainak, Curátorának, vagy akármi karbeli arra rendeltetett embereinek, hogy Erdélyben akár holott és akármelyik vármegyében vagy székben s akár mi névvel nevezendő Bonuminkhoz. Jószágunkhoz brevi manu hozzá nyulhassanak és elfoglalják propria saltem authoritate et facultate; vagy ha ugy akarják, akármely legitimus Executor által elfoglaltathassák, és mindaddig minden hasznával és proventusával együtt békeségesen birhassák, miglen mind az fenn specificált capitális summáról, mind pedig az alatt az üdő alatt proveniálandó interesséről és a miatt expendálandó költségekről és fáradságokról plenaria et integra satisfactiot nem teszünk; kirekesztvén ebből minden törvény folyás szerént való utakat, módokat, processusokat és az üdőknek minden nemü qualitását. Mely fenn meghirt dologra obligálván magunkat és minden legitimus Successorainkat, adjuk róla ez tulajdon kezünk irásával és pecsétünkkel megerősitett levelünket, az ide alább subscribálo és coramizaló becsületes személyek előtt. Datum Viennae. Austriae. die 15. Mensis septembris. Anno Dni. 1711. [1])

JAKAB ELEK.

[1]) Az *Orsz. Levéltár* erdélyi udv. kancelláriai osztályában. Nro. 82. A. 1711. jelzés alatt levő eredetiből.

Keresztény buzgóság.

— Egyházi beszéd.[1] —

Róm. 12. 11. *„Lélekben buzgók legyetek!“*

Keresztény gyülekezet, kedves Afiai!

Mindabban, a mi valóban szépet és üdvöst kivívott eddig a kereszténység, legkiválóbb része volt s van annak az erénynek, a melyre az apostol a felolvasott igékben felhív: „Lélekben buzgók legyetek!“ Buzgóság! — ez volt mindig az az éltető erő, mely a nagy és nemes jellemeket táplálta s lelkesítette. Ez támasztott prófétákat s szabadság hősöket; ez adott lételt a keresztény vallásnak s egyháznak: ez adott Jézus mellé apostolokat, a kik ő vele együtt életüket áldozzák fel az emberiség boldogságáért; ez hevítette azon áldozatkész sziveket, a melyek a közművelődés és közjóllét felvirágoztatásáért dobogva, nagyszerű alapítványokkal tették áldottá emlékezetüket, — szóval: buzgóság volt mindig a kereszténység szive, éltető lelke. Méltó tehát megfogadnunk s követnünk az apostol intését: „Lélekben buzgók legyetek!“

Azonban nekem úgy tetszik ker. gyűlekezet, hogy a míg én a buzgóságot felette nagyra becsülöm, vannak olyanok, a kikben már maga a név hallása is visszatetsző érzelmeket ébreszt s a míg mi a keresztény buzgóság nagyszerű műveit magasztaljuk, ők vádlólag lépvén fel ellene, gúnyosan szólnak: „Mind igazak azok az érdemek, csakhogy mi szeretnők látni a kép másik felét is. Mert mi a buzgóság fényét nemcsak az említett tényekben s nagyszerű eredményekben láttuk, hanem láttuk azt a máglyák lobogó lángjaiban is, a melyeken a keresztények egymást égették meg a szeretet Istenének dicsőségére. Láttunk mi párisi vérnászt és irlandi vérfürdőt; láttuk a szent inquisitió embertelen törvénykezéseit is, a melyekben csupa Isten iránt való szeretetből szentesítve volt a testvérgyilkosság és százezrek vére ontatott ki ártatlanul. Hát ezekben nem volt-e

[1]) Elmondatott Kolozsvártt, 1894. oct. 28-án az egyházi főtanács alkalmával.

része a keresztényi buzgóságnak!?" ... Igen volt; még pedig bár szomorú, de örökre dicsőséges osztályrésze; csakhogy a keresztényi buzgóság bajnokait nem azok között kell keresnünk, a kik a törvénykezés székeiben ítélkeztek, hanem azok között, kik a máglyák lángjai között lehelték ki életöket, vagy orgyilkok és bakókéz alatt vérzettek el; de az igazsághoz, Istenhez és tiszta lelkiismeretükhez mindvégig hívek maradtak. Aztán kérdezem, hogy a sötét tudatlanság és átkos gyűlölet tévedéseit s elszomorító bűneit a keresztény buzgóság rovására irni fel, nem lenne-e a legnagyobb igazságtalanság s jelenthetne-e ez egyebet, mint félremagyarázását a Jézus tudományának, annak a vallásnak, mely éppen az ellenkező irányt képviselve, mindig lelki tisztaságra, erkölcsi tökéletességre, testvéri szeretetre s nemes áldozatkészségre lelkesítette híveit?!

Kísértsük mi meg ker. Afiai e vallás szelleméből a maga valójában megismerni azt a lelki buzgóságot, melyre az apostol serkent: „*Lélekben buzgók legyetek!*"

Miben áll tehát e buzgóság?

Eleitől fogva sokan voltak a keresztények közűl abban a nézetben, hogy a keresztény buzgóságnak kiinduló pontja s legfőbb feltétele az a lelki készség, a mely minden gondolkozás nélkűl hit-igazság gyanánt fogadja mindazt, a mit külső tekintélyek ilyenekűl ajánlanak, vagy parancsolnak. Ebből kifolyólag hűséggel gyakorolták az egyház által rendelt szertartásokat, naponkint és óránkint elismételték az előirt imádságokat; búcsukat jártak, böjtöltek s ezzel — hitök szerint — teljesen eleget tettek a buzgóság követelményeinek. De hát kérdezem: eleget tettek-e vajjon azon vallás szellemében is, melyet Jézus alapított s melylyel üdvezíteni akarta az emberiséget?! Nem éppen azon külsőségekkel nyűgözték-e le lelküket, melyek ellen Jézus tiltószavát felemelte s nem önmaguk zárták-e el maguk előtt az igazi kegyesség útját? ... Jézus kijelentette, hogy: „Az Isten lélek, azért, kik őt imádják, szükség, hogy őt lélekben és igazságban imádják" (Ján 4, 24.). De mi jelentése van e tannak, ha az ember a ceremóniák és szabályok megölő betüiből válaszfalakat emel maga és Isten közzé, melyek meggátolják a hitet szabad szárnyalásában s nem engedik a lelket Istenhez közeledni?! .. Jézus úgy jelentette ki Istent, mint mennyei szerető Atyát, ki teljes jósággal, igazsággal és könyörűlettel: ő azt akarta, hogy az isteni tökéletesség fénysugaraiban felismerjük saját erkölcsi valónk vonásait is s azok nyomán ezeket is tovább tökéletesbítsük. De mi értelme van ennek, ha mi mennyei Atyánk házában idegenek vagyunk;

csak a külső szertartások tornáczaiba lehet bemenetelünk és az isteni szeretet fényéből s melegéből nem meríthet ihletet lelkünk? Oh az ily hit nem adhatott erőt az erkölcsi érzésnek s így nem adhatott buzgóságot sem a léleknek. Igy az emberi jó-ág nem lehetett az isteninek mása. Igy a bűn az erénynyel, az ármány az igazsággal koronkint nevet cserélve, azonos tekintélylyel uralkodhatott a sötétségben tévelygő lelkek felett. És voltak szomoru idők, a melyekben uralkodtak is. Igy volt ez akkor, a mikor – az Isten irgalmának hallatlan gúnyjára! — bűnbocsátó czédulákkal szabadságot vásárolhattak az emberek a vétkezésre, a legirtózatosabb bűnök elkövetésére pénzért, földi aranyért, ezüstért. Igy volt ez akkor, a mikor ki volt adva a jelszó, hogy a szeretet Istenének nevében szabadon lehet nyomorgatni, háborgatni és öldösni mindazon keresztényeket, kik Istent nem abban a templomban imádják, hol a többség vakbuzgóságában a bűnt magasztalta.

Rég volt ez; hála az isteni bölcs gondviselésnek! e sötét idők eltűntek; az emberiségre új világosság fénye derűlt; Jézus vallása sok földi salaktól megtisztult s újból igaz fényében ragyog. Ennek fényénél újból megismeri az emberiség, hogy mi az a keresztény vallásosság és mi nem az? Megtanulja, hogy ne azt kutassa, ki hol, mikor és mennyit imádkozik, hanem: ki hogyan él? mert legszebb imádság a becsülettel s hűséggel folytatott élet. Megértem Jézus mondását: „*Boldogok, a kiknek szivök tiszta, mert ők az Istent meglátják*" (Mát. 5. 8.); megértem, hogy előtte nem azok kedvesek, kik ezt kiáltják: „*Uram, Uram!*" hanem, a kik teljesítik a mennyei Atyának akaratát, szóval: hogy *a valódi keresztény buzgóság nem a puszta hitben s nem külsőségekben, hanem a léleknek azon berső lelkesült kötelességérzetében áll, a melylyel önmagán az isteni tökélyt megvalósítani igyekszik*. Ugyanazért hallva az apostol intését: „Lélekben buzgók legyetek!" — én ezt először így értelmezem: „*Nemesen éljetek!*"

Azonban ez még nem elég; a buzgóság fogalma ezzel nincs kimerítve. Ellene mondana ennek lelki természetünk, a melynek egyik kiváló sajátja az, hogy a mily arányban tökéletesbítőleg hat magára, épp oly arányban igyekszik így hatni a külvilágra, különösen a vele rokon eredetű lényekre. *Az isteni szeretet hatása alatt tökéletesbülő léleknek pedig elengedhetlenül embertársai szeretetére s tökéletesbítésére kell buzdulnia. Annyira természetében van már ez, mint tűznek a melegterjesztés és fénynek a világítás.* Igen! az isteni tökéletesség fényétől áthatott léleknek is fényt s meleget kell kör-

nyezetére árasztania. Csak is így fejtheti ki természetét, így töltheti be rendeltetését. És minden ezzel ellenkező tan a léleknek nem emelésére, csak eltörpítésére szolgálhat.

Volt egy irány még a kereszténység első százéveiben, a melynek követői az igazsággal mit sem törődve, egyedűl a benső kegyeskedésbe helyezték az élet czélját és hogy lelkök tisztaságát s ártatlanságát jobban megőrízhessék, elzárkoztak a társadalomtól; félreeső pusztàk, ember nem járta vadonok magányába vonúltak, hol — hitök szerint — egyedül Istennek éltek.

De vajjon csakugyan Istennek éltek-e?! ... Kérdezem, hogy Jézus íly úton munkálta-e az ő mennyei Atyjának dicsőségét? Vajjon az lett volna e neki érdeme, hogy ha az emberektől a puszta magányába zárkózva kegyes szemlélődésben töltötte volna le életét? s ellenkezőleg nem azon nemes erkölcsi erélyével nyert-e kedvességet Isten előtt, a melylyel az emberek között evangeliumát hírdette; oszlatta a sötétséget, terjesztette a világosságot: építette a szeretet, igazság, békesség országát; az egésznek javáért, boldogításáért munkált, fáradt, küzdött s végűl önmagát is feláldozta, példát adván nekünk: miként kelljen élnünk és meghalnunk, hogy örökéletet vehessünk?! Ha Jézus maga nem mondaná is, (Ján 17, 4. 5.) úgy sem kételkedhetném pillanatig sem abban, hogy az ő igazi érdeme s dicsősége ezekben állott s ezek által nyerte meg mindnyájunk háláját s tiszteletét. Igen, keresztény Atyámfiai! a Jézus tanításai s példájából megértem azt, hogy a *keresztény buzgóság nem a szemlélődő kegyességben, a magába zárkózó lelki tisztaságban s áhitatoskodásban, hanem azon eleven erkölcsi erélyben áll, a mely szüntelen a közjó munkálásán, a közboldogság terjesztésén fáradozik* és e tevékenységében éri el legmagasabb nyilvánulását.

Azért, hallva az apostol intését: „Lélekben buzgók legyetek!“ én ezt teljes jelentésében így értelmezem: *„Egymásnak boldogításán munkálkodjatok!*

Igyekeztem az eddigiekben — bár főbb vonásokban — megismertetni a buzgóság erényét! Hátra volna még, hogy méltassam sok oldalú munkásságát, azt az üdvös hatást, a melyet az idők folyamán gyakorolt s gyakorol napjainkban is a kereszténység életére. De miképp tehetném ezt? Hiszen nincs az életnek egyetlen nevezetesebb viszonya, a melyben ennek fontos szerepe ne jutna s kicsiny és nagy dolgokban egyaránt meg ne mutatná a maga éltető hatalmát! Ott kell lennie a családi életben, hol a hitvestársaknak, szülőknek és gyermekeknek felmutatja legapróbb kötelességeit is s azok

hív betöltésére, tiszta és feddhetetlen életre s mindnyájukat egymás boldogságának munkálására serkenti. Ott van az iskolában, hol tanítót és tanítványt hivatásuknak a közönségesnél magasabb értelemben vett betöltésére lelkesíti. Ott kell lennie a polgári társaságban, melynek minden egyes tagját kölcsönös jóindulatra, hivatása pontos betöltésére serkenti: szegényt és gazdagot egyesít a szeretet nagyszerű intézményeinek megalapítására, fentartására, az ínség és nyomor könnyeinek letörlésére. Ott van a hazában, hol nagy, szent és nemes czélok kivívására ezrek, milliók szivét egybefűzi; hű bajnokokat támaszt a szabadságnak a vész idején s a hallhatatlanság koszorújával dicsőíti meg a haldokló hőst a csatamezőn . . . Itt van az egyházban! Emberfeletti erővel ruházza fel nagy munkájokra apostolait; később a lelki szolgaság sötét százéveiben új hősöket támaszt Isten igazságainak védelmére, vezetve őket ezért életre, halálra. Ott van Dávid Ferenczczel dicsteljes küzdelmeiben, lelkesítve őt minden áldozatra, szenvedésre a hit és lelkiismereti szabadság szent eszményeért; ott van vele börtöne sötét éjjelében és haldokló pillanataiban is egy boldogabb jövendő megújult világosságával sugározza be keblét. Ott van később az üldözött egyház fiaival és leányaival, a kesergőkkel s bujdosókkal, a kiket tántoríthatlan hithűségre s kitartásra lelkesít. Megjelenik a porba omlott Jeruzsálem felett; ismét Esdrásokat, Nehemiásokat támaszt, a kik a romok felett új életet teremtsenek. Elhívja a nagy jóltevőket, a *Zsukiak*at, *Augusztinovich*okat, *Koncz* Jánosokat, többi halhatatlan társaikkal együtt, hogy verejtékkel szerzett javaikból fejedelmi adományokat tegyenek le a haza és egyház, a közmivelődés és testvéri szeretet oltáraira s dicső példaadásukkal lelkesítőleg hassanak a késő nemzedékekre is. Oh áldottak örökre azok, a kiknek neve ily tettekkel ragyog át a mult homályán a messze jövendőbe s áldott az a szellem is, a mely őket vezérelte!

E szellem követésére hív fel minket az apostoi alapígénkben: „Lélekben buzgók legyetek!“ Ez erényre serkent minket szivünk, lelkünk, s egész erkölcsi valónk minden érzése. Erre tanít minket a mult, a melynek viharaiban ez a buzgóság volt a polgári és hitszabadságnak hatalmas védbástyája! Ennek dicsőségét hirdeti a jelen korszak is. Mert ime a lelkiismereti szabadság szent elve, a melynek egyházunk háromszáz éven át, jó és balszerencse közt, mindig leghívebb védelmezője s ápolója volt, mind nagyobb erővel tör magának útat a közvéleménybe s ez irányzat kezd kifejezést nyerni hazánk törvényhozásának újabb törekvéseiben is. Biztat ezek után a remény, hogy el fog jőni egyszer s talán már nincs is messze az

idő, a melyben az emberek megértik, hogy a gyűlölködés nem szép s nem istenes dolog még a „*Jézus nevében*“ sem; eljön az idő, a melyben a keresztényi buzgóság többé nem a felekezeties szűk látkörűség homályos szemüvegén át fog mérlegeltetni, hanem a keresztényi józan igazság világításában, mely szerint: *minden rendű és rangú keresztyénynek abban kell buzgolkodnia, hogy nemesen éljen s a köznek javáért szeretettel munkálkodjék és áldozzon.*

Minket azért ker. Afiai addig is e szellem vezéreljen: ebben leszünk valóban boldogok; ezzel lesz nagy és dicső szeretett hazánk s ebben fog élni egyházunk örökké! Amen.

Ajtay János.

Az unitáriusok főtanácsi gyűlése.

(Oct. 28., 29, 30).

Ferencz József püspök megnyitó beszéde.

Méltóságos és főtisztelendő Egyházi Főtanács! Isten jóvoltából egy év után ismét egybegyűltünk, hogy egyházunk ügyei felett tanácskozzunk. S jól esik lelkemnek, hogy ezúttal is ily szép számmal üdvözölhetem egyházi tanácsos atyámfiait. Bíztató jele ez annak, hogy az a szellem, mely annyi vihart látott egyházunkat az évszázak folyamán fenntartotta, ma sem halt ki a keblekből s ezzel bátran nézhetünk szembe az újabb megpróbáltatásokkal, az újabb küzdelmekkel is.

Mert a megpróbáltatásoktól és küzdelmektől, mélts. és főt. Egyh. Főtanács, mi sem vagyunk mentek, a minthogy ezek általában együtt járnak az élettel, annyira, hogy a fejlődés, a haladás is csak küzdelmek árán szerezhető meg és biztosítható. Alig hivatkozhatnám e tekintetben meggyőzőbb példára, mint a napi renden lévő egyházpolitikai kérdésekre, a melyek rövid időn országos törvényekké válandanak. Két éve már, hogy ezek egész hazánkat izgalomban tartják, s még sok küzdelembe fog kerűlni, a mig teljesen érvényesűlnek. Mert lám, egy részük legalább egyelőre most is vereséget szenvedett. S a mi legsajátságosabb éppen azok az elvek szenvedték a vereséget, a melyek leginkább magukon viselik a szabadelvüség jellegét. Mert hogy a házasságokat jövőre nem a lelkészek kötik meg, s az anyakönyveket sem ezek fogják vezetni, hanem polgári tisztviselők, ez lehet magában véve igen fontos és szükséges állami érdek, a minthogy az is, de nézetem szerint ebben a szabadelvüségnek édes-kevés része van. Ámde, hogy a lelkiismeret a hit és vallási meggyőződésben teljesen felszabadíttassék minden kényszer és erőszak alól, ez a szabadelvűségnek csakugyan oly követelménye, a melynek megtagadása az ember természeti jogának megtagadásával egyenlő. S ha az egyházpolitikai kérdések feletti országgyűlési vitákban volt valami felemelő ránk nézve, felemelőbb semmi sem lehetett, mint azok a nyilatkozatok, a melyeket a lelkiismeret szabadsága érdekében ennek barátai és bajvivói tettek. Nekem legalább úgy tetszik, hogy most még bátrabban hivatkozhatunk vallásunk érdekében kiállott annyi küzdelmünkre s némi önérzettel mondhatjuk el, hogy ime a mi ki-

gúnyolt, üldözött s eretnekeknek bélyegzett hitelődeink már 300 évvel ezelőtt azt az álláspontot foglalták el, s le napjainkig mi is arra az álláspontra helyezkedtünk a lelkiismeret szabadsága kérdésében, a melyért ma tapsot és koszorút nyernek a nemes harczosok. Csak igaz marad a nagy német költő mondása, hogy a világtörténelem a világ itélő bírája.

Az egyházpolitikai kérdésekre tett eme nyilatkozatomból méltóztatnak belátni, hogy én azokkal szemben nem foglalok ellenséges álláspontot, de nem foglalhat nézetem szerint vallásközönségünk se. Pedig kétséget nem szenved, hogy azok egyházunk eddigi hatáskörét nem csekély mértékben korlátozzák és szükebb térre szoritják. De mi egyházunk érdekeit soha sem helyeztük az államéi fölébe, a római iróval tartván: salus rei publicae suprema lex esto. Sőt a haza emez üdveért ama küzdelmeket is magunkra vállaljuk, a melyek a helyzet ilyetén átalakulásából reánk háramlanak. Mert ha őszinték akarunk lenni mlgs. és főt. Egyh. Főtanács, nem titkolhatjuk el, hogy a polgári házassággal és az anyakönyvek államositásával bizonyos tekintetben lazulni fog az a viszony, mely eddig a hiveket a lelkészekhez s ez által az egyházhoz fűzték. A házasság-kötéseknek és az anyakönyvek vezetésének a lelkészek kezében léte minden esetre növelte ezeknek tekintélyét az állammal szemben is. Kérdés, hogy a mikor ezeket az állam a maga különleges tisztviselőire bizza, a mire nézve különben egy perczre sem vonom kétségbe jogát, mert én a lelkészek ebbeli ténykedését eddig is az államtól nyert megbizatásnak tekintettem — kérdés mondom, hogy a lelkészi elhivatás nem válik-e csekélyebb jelentőségüvé úgy az állam, mint a nép előtt. Tehát mindenesetre egy ujabb megpróbáltatásnak nézünk elébe egyházi életünkre nézve, a mely kétszeres buzgóságot igényel mindnyájunk s különösen lelkészi karunk részéről, hogy a vonatkozó törvények életbeléptetésével bekövetkező változások miatt egyfelől az állammal szemben egyházunk tekintélye a legkisebb csorbát se szenvedjen, másfelől hiveinkben se ingattassék meg ezeknek az egyház iránti bizalma, vallásunkhoz való ragaszkodása.

És itt lehetetlen rá nem mutatnom a gyermekek vallását szabályozó törvényre, a mely — sajnos — uj kiadásban ismét a reversalisok korszakát ujithatja meg, a melyet pedig már örökre eltemetettnek hittünk. Mily egyszerü és világos volt ez a törvény: „a gyermekek nemök szerint követik szülőiket“. Az uj törvény pedig legalább előttem a maga casuistikájával egy valóságos labyrinthusnak látszik, a melyben lehetetlen lesz el nem tévedni, ugy, hogy ha az előbbi törvény is zavarokra adott alkalmat, ez bizonyára még többre fog adni. De nem látom a szabadelvüséget sem benne érvényre juttatva, ha csak a szabadelvüség alatt azt nem értjük, hogy az erősebb a gyengébbet elnyomhatja. Mert mindnyájan tudhatjuk, hogy mily módon történtek régen a szülők között azok az egyezkedések, csak ugy fognak azok történni most is. S ha legalább a szülők egyezkednének gyermekeik felett. De a jegyesek fognak egyezkedni, a kiknek bizony kisebb gondjuk is nagyobb annál, minthogy rózsás álmado-

zásaik között e kérdéssel komolyabban foglalkozzanak. S különösen egy fiatal leányt még szemérme is visszatarthat attól. Azonban, ha már igy van, ezzel is meg kell barátkoznunk. Részemről némi megnyugvást találok abban, hogy az egyezkedés legalább nem kötelező és igy a régi törvény e nélkül még mindig érvényben marad. Az egyezkedéseket pedig a lehetőleg mi is figyelemmel kisérjük s az ezekből szerzett tanuságok majd megtanitnak arra is, hogy miként védekezzünk az egyházunkat ez oldalról fenyegető veszélyek ellen.

Van még az egyházpolitikai kérdéseknek ez ugy szólva erkölcsi oldala mellett anyagi oldala is, a mit talán mi a legkevésbbé hagyhatunk figyelmen kivül. Mert tény, hogy lelkészeink különben is csekély javadalmazása bármily csekély mértékben, de az uj helyzettel ismét apadni fog. Általában lelkészeink anyagi sorsa méltán aggaszthat mindnyájunkat. De e tekintetben sem szabad, nem lehet bizalmunkat, reményünket elveszteni. Én bizom Istenben, hogy mint eddig nem hagyott el, ezután sem fog elhagyni. Hiszen, alig egy pár évtizeddel ezelőtt egyáltalában semminemü közforrás nem állott rendelkezésünkre lelkészeink segélyezésére, mig most, ha nem is sok, de mégis aránylag jelentékeny forrásaink vannak e czélra. És lesz még több is, csak ne rázzuk a fát hamarább, mig meg nem ért rajta a gyümölcs. A kormány részéről is biztató jelek mutatkoznak arra nézve, hogy a mit már többször kértünk, egyházunk is nagyobb államsegélyben fog részesittetni. És ezt meg is kivánhatjuk, nem kárpótlásul az egyházpolitikai reformok következtében beálló jövedelem csökkenésnek, hanem megkivánhatjuk az 1848. évi XX-ik t.-cz. szellemében, mely kilátásba helyezte volt a törvényesen bevett vallásfelekezetek lelkészeinek államilag leendő javadalmazását is. És megkivánhatjuk a vallás-erkölcsi élet érdekében, a melynek hivatott őrei és ápolói első sorban mégis az egyházok és ezeknek lelkészei lesznek és maradnak. Pedig a legjobb polgári törvényeknek is a hatályát csak a nép, az egész nemzet vallásossága és erkölcsössége szerzi meg és biztositja.

Ne méltóztassék feltudni nekem a mltsgs. és főt. Egyh. Főtanács, hogy ily hosszadalmasan foglalkoztam az egyházpolitikai kérdésekkel; de a mellett, hogy ezek most mondhatni a levegőben vannak, ugy vélem, hogy kötelességem volt legalább ennyit ezekről elmondani. Sőt szinte sajnálom, hogy további részletekbe nem bocsátkozhatom; de ez már csakugyan tulhaladná egy megnyitó beszéd keretét.

A mi már jelen főtanácsi gyűlésünket illeti, a mint a tárgysorozatból méltóztatnak látni, ezen nem egy fontos ügy vár elintézésre. Ezek között első helyen legyen szabad egyházunk közigazgatási szervezetének módositását magában foglaló javaslatra mutatni. Ez magában is nagyjelentőségüvé teszi jelen főtanácsi gyülésünket. Mondhatni annak alkotmányozó jelleget ad. E javaslat czélja szélesebb körüvé tenni egyházunk szervezetében is a képviseleti rendszert, a mire nézve már többször inditvány is tétetett. Legközelebbről a mult évi főtanács fel is hivta az E. K. Tanácsot, hogy ennek megfelelőleg

a szervezeti javaslatot készitse el. Miután a tárgyalás rendjén alkalmunk lesz mindnyájunknak hozzá szólani e javaslathoz, itt csak annyit jegyzek meg, hogy E. K. Tanácsunk nem akart és nem is csinált tabula rasát. S meg vagyok győződve, hogy ezt főtanácsunk egyetlen tagja sem óhajtja. Mert csak azok az egészséges reformok, a melyek történeti alapon nyugosznak.

Egy másik fontos tárgya lesz főtanácsunknak főiskolánk épitésügye, a mely vallásközünségünknek ma egyik legégetőbb, s tekintettel pénzügyi ágára, egyszersmind legnehezebb kérdése is.

Kapcsolatban ezzel felemlitem tanáraink nyugdijügyének rendezését, a mi a mult évi főtanácson is már tárgyaltatott, de bevégzetlen maradott. Részemről nagyon óhajtanám, ha e kérdést közmegnyugvással megoldhatnók.

B. e. Berde Mózsánk hagyatékügyé ől egy különálló és részletes jelentés fog eléterjesztetni, a miből egyházi tanácsos afiai teljes értesülést nyernek arról, hogy az jelenleg minő stádiumban van. Sajnos, hogy halhatatlan jóltevőnk nagy emléke megörökitésére mult évi főtanácsunkon tett inditványok közül egyet sem tudtunk végrehajtani, mivel a hagyaték még nincs törvényesen átadva és rendelkezésünkre bocsátva, s úgy látszik, hogy a rokonok miatt per nélkül nem is jutunk hozzá. De aggodalomra nincs okunk, mert én legalább nem hiszem, hogy oly tiszta és határozott végrendelettel szemben mi pervesztettek lehessünk.

Ingatlan birtokaink kezeléséről, gondozásáról és ellenőrzéséről szintén részletes tájékozást nyerend főtanácsunk a vonatkozó jelentésekből.

Figyelmet érdemlő tárgyát képezheti főtanácsunknak belső embereink javadalmazásáról való kimutatás is, a mely oly részletesen egybeállitva még nem volt.

De nem folytatom tovább. A tárgyalások rendjén úgy is bő alkalma leend főtanácsunknak meggyőződni arról, hogy az E. K. Tanács ez évben sem mulasztotta el megtenni mindazt, a mit vallásközönségünk érdekében az adott viszonyok között megtehetett.

Még csak egy pillanatra kérem becses türelmüket.

A mint annak idejében a lapokból mindnyájan örömmel olvashattuk, Mlgs. Petrichevich-Horváth Kálmán úr főgondnokunk rövid időköz alatt két kitüntetésben részesült, Urunk, királyunk Ő Felsége legmagasabb kegyéből előbb bárói, majd cs. és kir. kamarási rangot nyervén. Ha elgondoljuk, hogy ilyen kitüntetésekért hány család hagyta e egykor szent vallásunkat, ő Méltósága ezen kitüntetései annál nagyobb örömmel tölthetik el keblünket, mert azokban mintegy vallásunkat is megtisztelve érezhetjük lenni. Úgy vélem ennélfogva, hogy csak a közóhajnak teszek eleget, ha főtanácsunk nevében is a legmelegebben üdvözlöm ő Méltóságát.

Isten éltesse sokáig szép családja, hazánk és egyházunk javára.

Sokkal jobban ismerjük mindnyájan ő Méltóságának vallásunk és egyházunk iránti szeretetét, buzgóságát és áldozatkészségét, a melyek különben is a Horváth-családnak egyházunk megalapitása óta,

úgy szólva, hagyományos erényei voltak, minthogy legkisebb aggodalmunk lenne is az iránt, hogy e kitüntetései is csak fokozni fogják közügy-szeretetét egyebek mellett egyházunk és szent vallásunk érdekei iránt is. Én ennélfogva csak azt kivánom, hogy valamint nem ő Méltósága az első a dicső multtal biró Horváth-családból vallásközönségünk főgondnoki székében, az utolsó se legyen, sőt inkább e név előtt utódaink is nemzettségről nemzettségre tisztelettel hajoljanak meg az idők végéig.

Fogadja ő Méltósága ismételten legmelegebb üdvözletünk nyilvánitását. Ezzel Istennek szent segedelmét kérve tanácskozásainkhoz, főtanácsi gyűlésünket ezennel megnyitottnak nyilvánitom.

A nagy figyelemmel hallgatott beszéd után felolvastattak a következő jelentések.

1. Püspöki jelentés.

Méltóságos és Főtisztelendő Egyházi Főtanács! Évi jelentésemet, mely ezuttal Isten kegyelméből a 18-dik, a következőkben van szerencsém megtenni:

1. Belső emberek változása a mult évi egyházi főtanács óta:

a) Lelkészeknek rendeltettek: Székely András lelkészjelőlt Kaalba: Gvidó Béla, szőkefalvi lelkész Dicső-Szt.-Mártonba, József Lajos lelkészjelölt Kilyén-Sepsi-Szt.-Györgyre, Benczédi Domokos lelkészjelölt Csegezbe.

b) Lelkészhelyettesnek: Geréb Zsigmond, lelkész-növendék Szőkefalvára;

c) Segédlelkészeknek: Demeter Dénes lelkészjelölt Polgárdiba, Lőrinczi Dénes, hódmezővásárhelyi s. lelkész Budapestre, mely állomás a f. évben állittatott fel. Lőfi Ödön l.-jelölt Hódmezővásárhelyre;

d) Kántor-tanítóknak: Tóth Károly Kaalból Ny.-Szt.-Lászlóra, Gábor Dénes Szováthról Kökösbe;

e) Tanítóknak, illetve, tanítónőnek: Sükösd Anna, okleveles tanítónő Bölönbe. Kovács István néptanítójelölt Toroczkóra a községi iskolához másodtanítónak. Bálint Domokos VI ik gymn. osztálybeli tanuló Buzaházára egy évre kisegítőképen, ugyanoda újabban Jánosi Ferencz 4-ed éves képezdei tanuló ifjú, valamint Kászoni Árpád, hasonlóképen 4-ed éves képezdei tanuló ifjú Szabédra segéd tanítónak;

f) Kis Mózes abásfalvi községi tanító ez ekklézsia kántorának az ekklézsia és község között fennálló szerződés alapján;

g) Nyugalomba mentek: Nagy Benedek b.-kőrispataki, Elekes Mózes iklandi, Székely László csegezi lelkész afiai;

h) Meghaltak: Nagy Ferencz nyug. lelkész, Kisgyörgy József nyug. kántor-tanitó, Gyöngyösi István nyug. esperes, Rédiger Árpád d.-szt.-mártoni és Györfi Lajos kaali lelkész afiai.

i) Üreségben vannak: a bordosi, bözöd-újfalvi, iklandi lelkészi-, az alsó-boldogasszonyfalvi, toroczkó-szt.-györgyi kántori-, a medeséri, haranglábi, kaali, dézsfalvi kántor-tanítói állomások.

2. Lelkészi szigorlatot tettek: Márkus Ferencz, ki el is halt,

továbbá Nagy Lajos, Löfi Ödön, József Lajos, Kelemen Árpád, Nagy Dénes, mindnyájan jeles eredménynyel. Ez utóbbi már huzamosabb idő óta segéd-lelkész B.-Kőrispatakon; József Lajos és Löfi Ödön szintén ki vannak már rendelve, mint fennebb látható. Lelkészjelölt van ez idő szerint Oxfordban levő Józan Miklóssal 6. A szigorlatra készülő és tanfolyamon levő lelkész-növendékek száma: 8. Józan Miklósra nézve, kinek ez már a 3-ik éve Oxfordban, örömmel jelenthetem, hogy tanulmányait, mint a megelőzött két évben, most is kedvvel, kiváló szorgalommal és szép sikerrel folytatja. Gyakran jár ki predikálni a vidékre is: a mi egyfelől az angol nyelvben való teljes jártasságát, másfelől a gyakorlati lelkészet iránti hajlamát is mutatja. Ha megfelelő helyet tudunk neki adni, mikor haza jő, reméllem, hogy a hasznos és munkás tagok számát fogja egyházunkban szaporitani.

3. Az anyakönyvi és népesedési kimutatások szerint egyházunkban 1893-ban:

A) Kereszteltetett a) fiu 1266
b) leány 1147
Együtt . . . . . 2413 új szülött,

223-mal több, mint 1892-ben. Ezekből házasságon kivül született 241. Valamivel kisebb százalék, mint a mult évben, a mennyiben a mult évben egész 10%-ot kitett a házasságon kivül születtek száma, most egy kis hijja legalább van a 10%-nak.

B) Konfirmáltatott: a) fiu 440
b) leány 474
Együtt . . . . . 914 növendék,

több 19-el, mint 1892-ben.

C) Összeeskettetett: a) mentvénynyel . . . 278
b) hirdetéssel 336
Együtt . . . . . . 614 pár, kevesebb 62 párral, mint 1892-ben.

D) Meghalt: a) a férfinemből: 728
b) a nőnemből: 657
Együtt . . . . 1385, kevesebb 474-el, mint 1892-ben.

E) Átállott egyházánkba: 300
Kilépett egyházunkból: 72
E szerint . . . 228-al több jött hozzánk, mint a hányan egyházunkból kiléptek.

F) A lélekszám 1893. év végén volt: . . 63,688
1892. „ „ „ . . 62,614
Évi gyarapodás . . 1074.

Az iskolákról szóló kimutatás a tanügyi jelentésben foglaltatik.

4. A közvetlen püspöki vizsgálat alatt álló egyházközségek közül toroczkói egyházközségünkben tartottam ez évben szabályszerü vizsgálatot. S ez uttal is örömmel tapasztaltam, hogy nevezett egyházközségünkben a vallásos buzgóság elég meleg. Anyagilag is inkább

gyarapszik. E tekintetben különös szerencséje, hogy közel 12,000 forintot tevő különböző czimű alapitványai vannak, a melyeket egyes buzgó hivek tettek a multban s akadnak, a kik még most is tesznek. Ez alapitványok ez ideig jóformán felhasználatlanul állottak, a kamatok is csaknem egészben tőkésitésre forditattván. Én e vizsgálat alkalmával szem előtt tartva az alapitványoknak ily módon leendő további gyarapitását is, de tekintettel a jelen szükségeire is, a kamatok egy részét az egyházközség közszükségei és a belső emberek fizetése javitására folyósitottam: számokban 300 frt; csaknem ennyi maradván fenn az alapitványok további gyarapitására is, a mivel azok évenként ismét szépen fognak gyarapodni. Ime, a szép példa, hogyan lehet az egyházközségek vagyonát gyarapitni. Hiszen ez a 12,000 frt. alapitványi összeg is évekkel ezelőtt, mondhatni, csak annyi 100 frt volt.

Sajnálom, hogy a toroczkói iskola-ügyről nem szólhatok ily örömmel. Ennek az iskolának az ügye még soha sincs teljesen rendezve. Még 1875-ben községivé lett ugyan, de az egyházi és polgári község közötti viszony maig sincs szerződésileg körülirva és biztositva. Csupán egy akkor felvett jegyzőkönyvre támaszkodhatik mind az egyházi, mind a polgári község. Most a polgári község szeretné államivá változtatni az iskolát. A vizsgálat alkalmával az egyházközség ez iránt kérdést intézvén hozzám, én a szükséges útasitásokat megadtam s meghagytam, hogy akár községinek marad az iskola, akár államivá lesz, de valahogy csak igyekezzenek már annak viszonyát rendezni. Egy dologra nézve azonban tisztában lévén: t. i hogy a régi alumnusi rendszer sem igy, sem úgy többé fenn nem tartható, miután az egyházközség is azt óhajtotta, az alumnusi rendszert mint olyant beszüntettem, biztositván az egyházközséget arról, hogy e czimen levő alapitvány jövőre is oly módon fog használtatni, hogy az mind az alapitvány természetének, mind az egyházközség érdekeinek megfeleljen.

A mi már általában a püspöki vizsgálat alatt álló egyházközségek 1793. évi pénzforgalmát és vagyoni állását illeti, ezen 5 anya és a hozzájok tartozó leányegyházközségek 34,167 frt 09 kr. bevétele és 30,815 frt 45 kr. kiadása mellett a pénztárathozatal 1894-re 3351 frt 64 krt tett. E' évre áthozott pénzvagyon állaga pedig 131,462 frt 43 krt tevén, a mi a megelőzött évhez képest 5842 frt 98 kr. gyarapodást mutat.

5. Ha nem is hivatalból, de mindenesetre hivatali állásomból kifolyólag, miután az alkalom is mintegy kinálkozott erre, a nyáron Bölönben megnéztem ottani egyházközségünk új templomának folyamatban levő épitkezését. A hivek, bár egyelőre nem nagy kedvet mutattak a domszerüleg tervezett templom iránt, most teljesen meg vannak azzal elégedve; sőt némi önérzet tölti el, hogy a vidéken aligha szebb templom lesz az övéknél. Sajnos, hogy egyházközségeink közül nem is soknak lehet módjában ily diszes templomot épiteni. Ha Isten éltet, a jövő évben, úgy lehet, együtt fogunk imádkozni benne.

Bölönben, hová háromszéki lelkészeink közül is többen elkisértek és a hol velem volt Kovács János tanár afia is, mindamellett hogy minden fogadtatást kikerülni óhajtottam volna, az egyházközség a legnagyobb ünnepélyességgel fogadott, a miben résztvettek számosan más egyházakból is. Nem különben nagy-ajtai egyházközségünk hivei e községen átutazásomból egész diszmenetet rendeztek. Ha e fogadtatás csak személyemet illette volna, nem jegyeztem volna itt fel; de mivel abban a püspököt láttam megtisztelve, nem hallgathattam el. Szolgáljon ez is bizonyságául annak, hogy vallásközönségünk kebelében az egyházi élet iránti érzék és érdeklődés nem tompult el, hogy nekünk nincs okunk attól tartani, hogy a vallásszabadságnak a legszélsőbb határokig való érvényesülése is egyházunkra nézve ártalmas, vagy csak hátrányos is fog lenni.

Templomépitésről lévén szó, megemlitem, hogy jelenleg Sz.-Udvarhelyen és Sepsi-Szt.-Györgyön épitendő templomokra folynak a gyüjtések és adakozások. Az előbbire még 1891-ben Mltgs. Daniel Gábor főgondnok urral együttesen bocsátottuk volt ki a felhivást. Eredménye eddig 3547 frt 40 kr. A sepsi-szt.-györgyiek keblileg intézik a gyüjtést. Valóban, ideje lenne, hogy egyházunkra nézve ez annyira fontos két helyen, a hol a vidékről is folyton mind többen telepednek be hiveink közul, valahogyan immár templomot épithetnénk. Csak nekem úgy tetszik, és ezt ne vegyék rossz neven az illetők, úgy tetszik mondom, hogy a kiket ez ügy legközelebbről kellene hogy érdekeljen, magok az illető egyháztagok, nem karolják fel az ügyet oly melegen, mint a hogy ez azt megérdemelné.

6. A báró Baldácsy-alapitvány meghatalmazottainak ez évi közgyülésén legnagyobb sajnálatomra nem vehettem részt. Mert a máj. 16-ra kitüzött közgyűlés, mikorra felmenni készültem, közbejött akadályok miatt elnapoltatott s junius 5-re tüzetett ki. Ekkor pedig hivatalos elfoglaltatásom miatt már nem mehettem fel Budapestre. De meghatalmazott társam, Bedő Albert afia jelen volt a közgyűlésen s e nagybecsü alapitványból Egyházi Főtanácsunk ez uttal is évi 2500 frt segély kiosztása felett rendelkezhetik. Legyen áldott örökké a nagy alapitó emléke a mi egyházunkban is!

Az Emke is folyósitotta ez évre is az eddigi 200 frt segélyét. De ez a mult évi megállapopás szerint, most már nem megy a mi kezünkön keresztül, hanem közvetlenül kapják az illetők.

7. Az államsegélynek, mint a hogy ez a más két protestáns egyház részére megtörtént, a mi egyházunk részére is leendő felemelése iránt több rendbeli lépést tettem; de egyik ugy mint a másik sikertelen maradott. Legújabban a Vallás és Közoktatásügyi Miniszter ur f. hó szept. 12-ről 35,632 sz. alatt arról értesitvén egyházi hatóságunkat, hogy a lelkészek javadalmazásának rendezése kérdésével óhajt foglalkozni, egyszersmind felhivott, hogy lelkészeink javadalmazásáról egy kimutatást készitsünk és azt mielőbb bocsásssuk rendelkezésére. E kimutatásnak, mely most készül, tán meglesz az az eredménye, hogy legalább az egyházi államsegély egyházunk részére is felemeltetik.

8. Jókai Mórnak, hazánk koszorus költőjének 50 éves i ói jubileuma alkalmából a rendező bizottság az ő összes munkáinak 200 frt előfizetés mellett nemzeti diszkiadását határozván el, s e czélból felhivást bocsátván ki, részemről sem mulaszthattam el egyházunkban szűkebb körü gyűjtést rendezni, a melynek eredménye a kolozsvári főiskola könyvtári alapjából az E. K. Tanács által megszavazott 40 frttal 299 frt lett. Ez összegből 200 frttal előfizettem egy példányra kolozsvári főiskolánk könyvtára részére; 66 frtot sz.-kereszturi, 33 frtot tordai isk. igazgatóságainknak küldöttem el az általok szintén e czélra gyűjtött adományok kipótlásául. És igy mindhárom iskolánk könyvtárában meglesznek a Jókai Mór nemzeti diszkiadásu művei, jeléül annak, hogy vallásközönségünk mint testület is, szegénysége mellett sem marad el ott a hol a hazafiságról és nemzeti érzésről bizonyságot kell tenni. A koszorus irót E. K. Tanácsunkból is üdvözlő irattal tiszteltük meg

9. A nemzeti irokalomról levén szó, kedves kötelességemnek tartom feljegyezni, hogy főgondnokunk Mltgs. Daniel Gábor ur „A vargyasi Daniel-család közpályán és a magánéletben“ czim alatt egy nagy terjedelmü munkát adott ki, a mely a nevezett családra vonatkozólag közel 500 ra menő okmányt, levelet és feljegyzést foglal magában es a melyből egy tisztelet példányt főiskolai könyvtárunk számára is megküldeni szives volt. A sajtó e művet a hazai történetirodalom szempontjából méltó elismerésben részesitette. De miután a Daniel-család, legalább egyik ágában egyházunk megalapitása óta mindig unitárius egyházunk hive volt s az ma is, e munka egyházunkra nézve is felette becses. Épen ezért jegyeztem azt fel e jelentésem során is, azt óhajtva, hogy egy második kötet ne háromszázad mulva, hanem jóval rövidebb idő alatt jelenjék meg, telve a Daniel-családnak a közpályán és a magánéletben nemzedékről-nemzedékre szerzett érdemeinek okmányaival, kiadva ismét egy akkor élő derék és köztiszteletben álló Daniel unitárius főgondnok által.

10. A mint a főtanács tagjai előtt is tudva lesz, „Énekeskönyvünk“ már egy pár év óta teljesen kifogyott a könyves boltokból. Többek részéről az az óhajtás nyilvánulván, hogy egy teljesen új Énekeskönyvet kellene szerkeszteni, e miatt régi Énekeskönyvünknek új kiadása huzást-halasztást szenvedett Csakhogy egy új Énekes könyv szerkesztése nem évek, hanem évtizek munkája. A kik most akarják az Urat énekben dicsérni, nem várhatnak addig, a mig a most talán még bölcsőben ringó dalnokok a lantot kezökbe veszik. Hozzá fogtunk tehát, hogy meglevő Énekeskönyvünkből mihamarább egy új kiadást rendezzünk sajtó alá. És ez az új kiadásu Énekeskönyv, remélem, hogy már a jövő hóban, de új esztendeig mindenesetre meg fog jelenni. A lehető javitásokat ebben is megtettük Egy pár új éneket is vettünk fel a dicséretek közé. Általában azt hiszem, hogy ujonnan megjelenendő Énekeskönyvünk teljesen kielégiti hiveink lelki szükségét. Csak legyenek aztán a kik énekelni is szeressék és tudjanak.

11. Szivesen elhallgatnám, de mivel annak idejében a lapok is

ujságolták, szükségesnek látom tordai gymnasiumunk pecsétnyomóinak és némely nynmtatványainak a vallás- és közoktatásügyi Minisztérium által történt lefoglaltatása kellemetlen ügyéről is jelentést tenni. A vallás és közok. ügyi Miniszter ur ő Nagyméltósága ez év elején e tárgyakat egyházi hatóságunknak minden előzetes megintése vagy értesitése nélkül Torda-Aranyosmegye főispánjához intézett rendeletével lefoglaltatta azért, mert tordai elemi iskolánk értesitőin ez állott: „A tordai unitárius középtanodai elemi iskolájának értesitője" s ez értesitők, illetve bizonyitványok a gymnasium pecsétuyomójával pecsételtettek meg. A mint erről igazgató tanár afia értesitett, azonnal felterjesztést tettem a Miniszter urhoz, a melyben megütközésemet fejezve ki ez eljárás felett s kifejtve a lefoglaltatott tárgyakhoz való jogunkat s különösen a pecsétnyomók további használhatásához jogosultságunkat is, kértem azoknak visszaadatását. Választ ugyan későre kaptam s az első ezek közül is nem oldotta meg egészen a kérdést. A miért ismételt felterjesztést kellett tennem, a melyre a lefoglalt tárgyak csakugyan visszaadattak. Ugy a Miniszter urnak ez ügyben tett leiratait, mint az én felterjesztéseimet beadtam az E. K. Tanácsnak. A kik ez ügy részleteivel is megakarnak ismerkedni, közigazgatási jegyzőkönyvünkből megismerkedhetnek. En kedvesebb tárgyra térek át.

12. Angol és amerikai testvéreink ez évben is szivesek voltak budapesti egyházközségünk fenntartásához nagybecsü és jelentékeny adományaikkal hozzájárulni. De e mellett még több jelét adták irántunk való meleg rokonszenvüknek, jóindulatuknak és áldozatkészségüknek. Barrows Sámuel amerikai hitrokonunk közvetitésével, kinek mult évi látogatásáról ugyancsak mult évi jelentéseink rendjén már megemlékeztünk volt, az amerikai unitárius társulatnak és Ellis urnak, a Christian Register tulajdonosának szivességéből főiskolai könyvtárunk egy nagybecsü könyvgyüjteménynyel lett gazdagabb, a mely az amerikai legjelesebb unitárius irók műveinek egy szép sorozata. Ugyancsak amerikai testvéreink engem abban a kitüntető szerencsében részesitettek, hogy a f. évi október havában tartandó conferenciájukra a megnyitó isteni tiszteleten egyházi beszédet tartani hivtak meg és kértek fel, felajánlván az uti költség teljes fedezését. Végtelenül sajnálom, hogy e felhivásnak részint mert az angol nyelvet sem birom úgy, hogy azon éppen szónokolni is tudjak, részint mert egésszségi állapotom sem enged meg nekem már ily vállalkozást, nem tehettem eleget. Nem volt tehát egyéb mit tennem, mint hogy e megtiszteltetést megköszöntem. Azok között, a kik előbb-utóbb utánam jőnek, majd lesznek nálam mind az angol nyelvben, mind testi erőben erősebb férfiak, a kik egyházunknak ez irányban is több szolgálatot tehetnek s nem elégesznek meg a levélirással, a miből én is igyekszem kivenni részemet, hanem szónokolva járják be Angliát és Amerikát. Mert mi türés-tagadás, úgy angol, mint amerikai testvéreink minden áron egy eleven unitárius püspököt szeretnének már maguk között látni. S megvagyok győződve, hogy egy ily látogatás nem is maradna a legjobb következmények nélkül s még jobban összeforrasztaná sziveinket.

Hogy Angliában is mennyi utat és módot keres magának a vallás világában együvétartozás érzéséből fakadó testvéri szeretet a megnyilatkozásra, ennek legujabb bizonyitéka Sharpe Emilia kisasszonynak Londonból f. évi jul. 15-ről hozzám intézet levele. E levelet én az „Unitárius Közlöny“ szerkesztőségének rendelkezésére bocsátottam s az meg is jelent e közlöny f. évi október havi számában. Gondolom, hogy e levelet egyházi főtanácsunk tagjai is, legalább a nagyobb rész olvasta. Ezért annak részletesebb ismertetésébe itt nem bocsátkozom. A tiszteletre méltó nő testvérével, Sharpe Matilda kisasszonynyal, ki a „Channing House“, nőnevelő intézet igazgatónője, arra a szép gondolatra jöttek, hogy ez intézetbe hazánkból is egy magyar unitárius leányt vegyenek fel, magokra vállalván annak teljes ellátását. E szivességet már ketten élvezték is hitsorsos leányaink közül: Buzogány Mariska és Fangh Erzsi kisasszonyok. Dicséretükre legyen mondva, úgy látszik, hogy mindketten még fokozták az illető nemes lelkekben ezt a szép tervet s ezek most állandósitani kivánnák az angol és magyar unitáriusok között ezt az új kapcsot Legnagyobb sajnálatomra ez isk. évre nem akadt leány, a ki Londonba a nevezett intézetbe kimehetett volna. De remélem, hogy már a jövő isk. évre akadni fog s részemről rajta leszek, hogy a Sharpe kisasszonyok nemes törekvése és czélja megvalósuljon.

Kapcsolatban a fennebbiekkel már érdekességénél fogva sem hagyhatom megemlités nélkül, hogy Japánból, Tokyoból is többen kaptunk meghivót az ottani angol unitárius missziói telep felszentelési ünnepélyére. Ime szent vallásunkra nézve teljesedésbe kezd menni a nagy mester szép példázata a mustármagról, mely szerint ez a minden földi magnál kisebb mag, ha elvettetik, felnevekedik ugyannyira, hogy ágainak árnyékában az égi madarak — a világ minden részében — fészket rakhatnak.

13. Az E. K. Tanácshoz beérkezett s elintézett ügydarabok, valamint elnökileg végzett hivatalos és félhivatalos, kedves és kedvetlen levelezések és intézkedések számadataival nem fárasztom a Mlgts. és Főt. Egyh. Főtanács becses figyelmét, mult évi egyházi életünkre vonatkozó további értesülést pedig az E. K. Tanácsnak mindjárt felolvasandó évi jelentéséből megszerezhetvén, én csak halottainkról kivánok még megemlékezni. És itt első helyen a Kossuth Lajos nagy emlékének áldozom. Mert bár hazánk ezen elhunyt nagy fia nem is tartozott egyházunkhoz, mindnyájunk halottja volt ő, kit az egész magyar nemzettel együtt mi is megsirattunk és siratunk A temetése alkalmából E. K. Tanácsunk részéről megtett intézkedések szintén ennek évi jelentésében elő lesznek adva, de hazafiui érzésem azt parancsolja, hogy egy cziprus-lombot e sorokban is állitsak dicső emlékének, áldva a Gondviselést, hogy őt nemzetünknek adta, alkalmas időben Mózesévé tette, a kihez abban is hasonlitott, hogy ő maga az igéret földét csak megmutatta, de abba be nem mehetett. Haló poraiban azonban legalább mégis abba tért meg ő is, hogy sirja örök emlékoszlopa legyen a hazaszeretetnek, a melyhez a magyar nemzet végetlen időkig eljárva, szabadságáért élni-halni megtanuljon.

Egyházunk halottjai a belső emberek közül: Nagy Ferencz, nyug. lelkész, Régider Árpád d.-szt.-mártoni, Györfi Lajos kaali lelkészek, Kisgyörgy József, nyug. isk. mester és Gyöngyösi István, nyug. esperes afiai a belső emberek változásánál már emlitve voltak. Kisgyörgy Józsefet a népnevelés körül kifejtett hosszas és hasznos szolgálataiért a királyi kegy is ezüst érdemkereszttel tüntette volt ki. Gyöngyösi István afiának érdemeiről pedig jegyzőkönyveinknek számos lapja tanuskodik.

A világi részről elhunyt egyházi tanácsosok: Pálfi Sámuel Abrudbányán, Rediger Soma Tordán, Benitzky Gábor Czinkotán, Raffaj Károly sz.-keresztúri iskolánk f. ügyelő gondnoka, Uj-Székelyen Ez utóbbi egyházunk iránti szeretetének végrendeletében is tanubizonyságát kivánta adni. Legyen mindnyájoknak emléke áldott.

E jelentésem már készen volt, a mikor angol és amerikai egyházi lapjaink azt a szomorú hirt hozták, hogy Grindall Reynolds ur, az amerikai unitárius társulat nagy érdemü titkára f. évi szept. 30-án meghalt. A megboldogult 1882. óta, a mióta az amerikai unitárius társulat titkárának megválasztatott, valláskozönségünk iránti meleg rokonszenvének is oly sok szép jelét adta, hogy méltán részt kivánhatunk magunknak amerikai testvéreinknek az ő halála felett érzett sulyos vesztesége kegyeletes érzetében, annyival inkább, mert a megboldogult különben is tiszteletbeli egyházi tanácsos volt. Addig is tehát, a mig e részvétünket az amerikai unitárius társulatnak kifejezhetnők, nem mulaszthatom el egyházunk ez évi halottai sorában e pár sorral az ő emlékének is áldozni!

Ezzel évi jelentésemet bezárom, tisztelettel kérve annak elfogadását és tudásul vételét.

2. Közigazgatási jelentés.

Méltóságos és Főtisztelendő E. Főtanács! Ebben a jelentésben, melyet az E. K. Tanács egyévi működéséről elszámolni óhajtunk, az első sorokat annak a nagy névnek szenteljük, mely minden magyar szívre elbűvőleg hatott az utóbbi ötven esztendő alatt, s mely ma már a történelemé. Kossuth Lajos folyó évi márczius 20-án meghalt, s az egész magyar nemzet mély gyászba borult. E. K. Tanácsunk is azonnal igyekezett kifejezést adni jegyzőkönyvében is a nagy veszteség feletti hazafias mély érzelmeinek, mert azon kivül, mit az egész haza a megboldogult nagy szellemének köszönhet, a mi egyházunknak meg kellett emlékezni arról, hogy a megboldogult nagy férfiu nagy lángeszének és nemes szabadelvüségének igen nagy része volt abban, hogy az 1848. évi XX. törvényczikkben az unitárius vallás Magyarországon is törvényesittetvén, egyenlő jogot nyert a többi törvényesen bevett vallásokkal.

E. K. Tanácsunk a nagy férfiu halála feletti részvétét egy részvétiratban tudtára adatta fiainak, s a mellett egy bizottságot küldött ki, főjegyző Nagy Lajos afia vezetése alatt, hogy Budapesten a temetésen részt vegyen és az Egyház nevében a koporsóra koszorut helyezzen.

Ugyanekkor körözvényileg értésére adta E. K. Tanácsunk esperes afiainak, s általok egyházainknak, hogy a hol a hivek hazafias érzülete megvárja s esetleg megkivánja, ott istentisztelet tartható.

Vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister, gr. Csáky Albin úr őnm. a folyó évben megválván magas hivatalától, E. K. Tanácsunk kötelességének ismerte ebből az alkalomból meleg köszönetét nyilvánitani azért a jóindulatért és anyagi támogatásáért, melyben egyházunkat és kolozsvári főiskolánkat részesitette. Önméltósága köszönettel fogadta a megemlékezést és azt válaszában ki is fejezte.

Az egyházközigazgatás az elmult közigazgatási évben rendes mederben haladt, s általában szólva örömmel emeli ki E. K. Tanácsunk, hogy Esperes afiai az E. K. Tanács intézkedéseit készséggel és pontossággal hajtották végre, s ezenkivül is buzgósággal vezetik és gondozzák egyházközségeinket. Csupán azt kell megjegyeznünk némileg kifogásképpen, hogy a jelen Főtanács elébe terjesztendő ügyek, a marosi kört kivéve, egyikből sem érkeztek fel a kijelölt időre, s e miatt a tárgyak feldolgozása nagy nehézséggel járt. Esperes afiainak is s E. K. Tanácsunknak is tetemes munkát szerzett ebben az évben, egyik felől a belső emberek fizetésének a kimutatása, másfelől a néptanitók fizetése kipótlása érdekében az 1893. évi XXVI. t.-cz. alapján követelt kimutatások összeállittatása és a kitüzött záros határidőre benyújtása. Az elsőről a kimutatás a Főtanács tanácskozásának külön tárgya leend, az utóbbiról jelentjük, hogy E. K. Tanácsunk a ministeri 10,000—1894. sz. utasitás 27-ik §-a alapján felhatalmazást adott a tanitói fizetésnek 400 frtig való kiegészitésének a kérésére, ha az iskola tanköteles tanulóinak a száma a hatvant meghaladta és az egyházközség a megérdemelt fizetést nem adhatta meg. A kolozsvári, tordai és bölöni egyházak kivételével mindenik folyamodott több vagy kevesebb segélyért.

Mint már mult évi jelentésünkben előterjesztettük, E. K. Tanácsunk intézkedett, hogy az iskolájukra nézve a községgel vagy az állammal szerződési viszonyba lépett egyházak a szerződéseket terjesszék be E. K. Tanácsunkhoz, s a hol nem volt szerződés, utasitotta, hogy a gyakorlatban fennálló jogviszonyt biztositsák. Ennek a rendeletnek, az udvarhelyi kört kivéve, a többi körökben többé-kevésbbé elég tétetett, úgy hogy most, községivé vagy államivá vált iskoláink viszonya tisztán áll E. K. Tanácsunk előtt, s ahoz képest a szükséges intézkedéseket alkalmilag mindig megteheti. Minthogy főleg az aranyos-tordai körben van egy pár olyan egyházunk, melynek kántora a községi vagy az állami iskolához nincsen alkalmazva tanitóul, E. K. Tanácsunk felhivta köri esperes afiát, hogy a kinálkozó alkalmat használja fel, s a mesteri lakás és a jövedelem egy részének felajánlása mellett hasson oda, hogy az illető iskolák olyan tanitót alkalmazzanak, a ki egyházunkban a kántori teendőket is elvégezheti.

Nem hagyhatja emlités nélkül E. K Tanácsunk, hogy egy pár, oklevéllel nem biró tanitónk, számos izben megújitott azon rendeletének, hogy tanitói okmányt szerezzen, nem igyekezett eleget tenni, s e miatt mind az egyház érdekét, mind a saját érdeküket veszélyeztetik, most, midőn a tanitói fizetés államilag fog rendeztetni.

Egyházunkban tudomás szerint 9 tanitói állomást lelkész afiai töltöttek be. Ezekre vonatkozólag a vallás és közokt. minister ő nm. 17,260—1894. sz. leiratában értésére adta E K. Tanácsunknak, hogy a lelkészek tanitására jövőben csak kivételesen fog engedélyt adni, előleges bejelentés és indokolt kérés alapján. Minthogy vallás és közokt. minister ő nm. 21,891—1891. sz. alatt méltóztatott volt lelkészeinknek a tanitásra felhatalmazást adni, E. K. Tanácsunk 267—1894. sz. feliratában a helyzetet feltüntetve, kérte lelkészeinknek a tanitás megengedését addig. a mig a helyi viszonyok vagy az egyházköztégek módja megváltoznak, mivel legtöbb egyházunk olyan községben van, a hol semmiféle magyar ajku iskola nincsen Erre a kérésünkre mind ez ideig nem érkezett válasz, ellenben úgy Torda, mint Maros-Torda megyék közigazgatósági hatóságai már felhivtak a paptanitóságok beszüntetésére, azzal a megjegyzéssel, hogy különben kénytelenek lesznek az iskolát bezáratni. A törvény rendeletével nem kivánunk szembe szállani, de abban ugy a törvénynek, mint nemzetünk érdekének teljes veszélyeztetését látjuk, ha egy, bár közepes minőségü, s a magyar közoktatás szellemében vezetett tanitás beszüntettetik, mielőtt jobbal helyettesittetnék.

Udvarhely megye közig. bizottsága megtalálására E. K. Tanácsunk a csekefalvi és a kőrispataki iskolák beszüntetésére nézve nyilatkozott arra az esetre, ha megfelelő községi vagy állami iskola állittatik fel. Hasonló értelemben felhatalmazást adott E. K. Tanácsunk Ar.-Torda köri esperes afiának, hogy a sinfalvi, komjátszegi és mészkői iskolák átalakitására nézve tárgyalásba bocsátkozzék.

E K. Tanácsunk teljesen indokoltnak látta, hogy a paptanitói állomások rendes tanitók számára biztosittassanak s e végett a tanitói segélyért 296—1894. sz. külön felterjesztésében folyamodott.

Sárdi egyházunk a lelkésztanitó után az állami tanitói nyugdij javára 1875-ig visszamenőleg kirótt teher alól megújitott folyamodásunkra felmentetett, a mit örömmel hozunk a mélt. és főt. E. Főtanács tudomására.

Egyházközségeink vagyoni helyzetéről az *a*) jegy alatt ide mellékelt táblázatos kimutatás áttekinthető képet nyújt. Ebből megtetszőleg legtöbb körben s legtöbb egyházközségban haladás és javulás mutatkozik.

Egyházközségeinkben ez alatt az év alatt több nemü *épitkezés* folyt. Kolozsvári egyházközségünk leányiskoláját tetemesen kibővitette és czélszerüen átalakitotta; Bölönben egy díszes templom épitése folyamatban van s épitészmérnök Pákey Lajos afiának E. K. Tanácsunkhoz tett jelentése szerint egy kis incidens fordult elő ugyan, de az elenyésztetett és mérnök afia véleménye szerint az épités teljesen kielégitő módon foly. Derzsben gazdasági épületek, H.-Keményfalván papilak, Martonosban iskola, F.-Rákoson többnemü épületek. Kis-Solymoson gazdasági épületek, Tordátfalván torony, S.-Köröspatakon gazdasági épületek, Várfalván toronyépités van munkálatba véve. Széplakon E. K. Tanácstól nyert segélylyel gazdasági épületek, Pipén papilak épitésére adott felhatalmazást E. K. Tanácsunk. Iklandon or-

gona készittetett, E. K. Tanácsunk engedélye nélkül, miért E. K. Tanács a maga rosszalását kifejezte, és a költségek fedezéséért az egyházközség tagjait felelőssé tette. Kedében a templom újra épitésére köri esperes afia közreműküdésével segély-gyűjtés indittatott Sárdon a templomjavitás vagy újraépités kérdése pénzfedezet hiánya miatt még megoldatlan áll. Firtos-Váralján egyházunk a községi iskolának 100 frt. segélyt adott.

Kisebb-nagyobb vásár vagy eladás is fordult elé több helyen. Mint nagyobk szabásut megemlitjük, hogy Ravában az egyházközség több kisebb darab erdejét eladta s a begyült pénzzel új birtokot fog vásárolni. A Gödemesterházi leány-egyház erdejét E. K. Tanácsunk hozzájárulásával Kelemen Albert köri esperes afia 1650 frtért eladta, mely az ezen czimen szereplő összeggel együtt 1899 frt. 16 krt. tett. Ebből az összegből a kaali egyház javára 699 frt. 16 kr. elszámoltatott s 1200 frt tőkésittetett oly czélból, hogy jövedelmének négyötöd részét használják a kaali belső emberek a gödemesterházi szolgálat kötelezettsége mellett, egyötöd része külön kezeltessék további rendelkezésig. E. K. Tanácsunk Kelemen Albert esperes afiának ez ügyben tett többszöri fáradozásáért köszönetet és elismerést nyilvánitott.

Egyházközségeink közül több fordult kölcsönért, s a helyi viszonyok tekintetbe vételével kénytelen volt E. K. Tanácsunk egy pár esetben kölcsönt adni.

Tagositás a folyó évben is több helyen kezdetett meg, hol egyházaink érdekelve vannak. Bölönben, Sinfalván, Csegezben, Szt.-Mihályfalván, hol korábban megkezdetett. Szt.-Háromságon, Ny.-Szt.-Lászlón, Csikfalván, Sárdon, Gagyban, Fiátfalván, Székely-Kereszturon. E. K. Tanácsunk mindenik esetben intézkedett s az egyházak érdekei képviselőiül közel lakó gondnok vagy egyháztanácsos afiait megbizta.

Pert folytat tarcsafalvi egyházközségünk havasai miatt. S.-Szt.-Királyon a közerdő arányositás ügyében, az egyházközség jogvédőjéül és képviselőjéül köri gondnok afia megbizatott. Kövendi egyházközségnek egy vásárolt erdeje miatt az eladó fél utódaival még mindig foly a tárgyalás. Szt.-Mihályon az egyházk. havassa bérlete miatt több év óta tart az elégedetlenség a hivek között. Ez az ügy is a folyó évben szerencsésen megoldatott. Ugyanott a község igényt formált egyházk. temetőjéhez, de az egyházközség tulajdonjoga telekkönyvileg biztositva van.

A regale-kártalanitási ügyek még máig sincsenek magoldva az Udvarhelykörben, kivéve a recsenyédi, okländi, jánosfalvi egyházakat. E. K. Tanácsunk záros határidő kitüzésével megsürgette az elszámolást. Jelentjük, hogz korondi egyházk. illetőleg a folyó évben érkezett be köri esperes afia elszámolása.

Magtár alapittatott a folyó évben Várfalván. A többi egyházak magtáralapja forgalmáról a mellékelt kimutatás nyújt tájékozást.

Kepeváltás csak egy esetben, Muzsnán eszközöltetett (zabkepe). Ez a tárgysorozat rendjén elé fog terjesztetni.

A testvér protestáns egyházfelekezetekkel szemben a békés viszony általában véve most is fenn áll. Jegyzőkönyveiket mint ren-

desen, ez évben is megküldötték. Sajnos, hogy ezt mi most sem viszonozhattuk! Az erdélyi ev. ref. egyház a válóperekre nézve egyházunkkal fennállott kölcsönösséget beszüntette. Ez az ügy a tárgysorozat rendjén külön tanácskozás tárgya leend. E. K. Tanácsunk kismedeséri leány-egyháznak felhatalmazást adott arra, hogy az ottani ev. ref. vallásuaknak megengedje, hogy harangjukat a mi leányegyházunk tornyába feltegyék és úgy használják, midőn a mi egyházunkat az istentisztelet vagy más vallásos gyakorlatok végzésében nem gátolják. Ezzel a hívek felebaráti jó egyetértését véltük elősegiteni.

A valláserkölcsi élet és a buzgóság egyházközségeinkben és híveinkben is megnyugtató. Egyházunkhoz való ragaszkodásuknak a hivek önkéntes áldozataikkal a folyó évben is számos jelét adták. Különösen kiemeljük Kovács József afiát, ki a h.-m.-vásárhelyi leányegyháznak a mult évben 2000 frtot meghaladó értéket és pénzt ajándékozott, és ezzel az egyháznak a papilak épitést lehetővé tette. E. K. Tanácsunk ezért kifejezte köszönetét. Csupán kedei egyházunkban fordult elő az az eset, hogy egy pár szegényebb hivünk az egyházi tehertől avertált. A valláserkölcsi élet ébresztésére a Dávid Ferencz-Egylet szegényebb iskolák növendékei számára 96 darab újtestament. ajándékozott E. K. Tanácsunkhoz.

A kegyelet nemes kötelességének ohajtván E. K. Tanácsunk eleget tenni, a b. e. Augusztinovics Pál sirkövét és sirját Kis-Solymosban kijavittatta; Dersi János sirhelyét Maros-Vásárhelytt bekerittette vasrácscsal.

A pénzügyet érdeklő nevezetesebb ügyek közül megemlitjük, hogy a vallás és közokt. minister ő nm. kolozsvári főiskolánknak épitési czélokra 3000 frtot méltóztatott kiutalványozni, s azon kivül a főiskolának a folyó évre 1000 frt. segélyt adott egy új helyettes tanár beállitására és ezen helyettes tanár már a folyó évre beállittatott.

A Berde Áron-féle házastelek vásárából fennállott törlesztési kölcsön egészen kifizettetett.

A bel-magyar utczában a 14. sz. alatt levő telket márcz. 12-én 15,000 frttal, a közalapból; ugyancsak a b.-magyar-utczában a 24. sz. telket május 29-én 17,000 frttal a tordai tantermek haszonbére öszszegéből megvásároltuk.

A kereszturi V-ik és VI-ik tanári székre tett évi igéretek nagyon lanyhán folytak be. Számosan vannak főleg az udvarhelyköri aláirók közül, a kik az évi igéretekből semmit sem fizettek be.

A többi pénzügyi tárgyak a tárgyalások rendjén fognak a Mélt. és Főt. E. Főtanács elébe terjesztetni.

3. Tanügyi jelentés.

Méltóságos és Főtisztelendő Egyházi Főtanács! E. K. Tanácsunk a lefolyt évről tanügyi jelentését a következőkben teszi meg:

Egyik nevezetes mozzanata főiskolánk ez évi történetében az a szép ünnepély, mely 1894. május 5-én, Ptacsnik József tanár afiának a beiktatásakor rendeztetett. Ez alkalommal a beiktató beszédet Kozma Fe-

rencz, kir. tanfelügyelő, s főiskolai gondnok afia tartotta, a bezáró beszédet pedig az igazgató.

Az E. K. Tanácsnak 106—1894. sz. alatt hozott határozata alapján Boros Sándor igazgató, Dr. Nyiredi Géza és Nagy Gyula afiai, a Debrebzenben rendezett országos tanszerkiállitást meglátogatták, s ottan szerzett tapasztalataikról az E K. Tanácshoz jelentést tettek.

Az E. K. Tanács Gálfi Lőrincz afiának, miután az alapvizsgálatról kiállitott okmányát bemutatta, 180—1894. sz. alatt a helyettes tanári czimet megadta, s őtet a rendes illetményekkel, mint helyettes tanárt alkalmazta.

Kolozsvári tank. főigazgató Ngs. Kuncz Elek úr, mint kormányképviselő, meglátogatta a kolozsvári és sz.-keresztúri gymnasiumainkat, s jóllehet a kolozsvárinál haladást jelzett, különösen a tanszerek gyarapodását illetőleg, de az iskola épületét kifogásolta.

A székely-keresztúri gymnasiumnál is a tantermeket kicsinyeknek s a felszerelést hiányosnak nyilvánitotta.

A mi a tank. főigazgató úrnak az épületre vonatkozó megjegyzését illeti, mi is elismerjük, hogy az a követelményeknek nem felel meg, de az építés iránt az előkészületek folyamatban vannak. Egyéb hiányok elenyésztetésére is az E K. Tanács megtette intézkedéseit.

Szabó Ferencz német-eleméri katholikus plébános, kolozsvári főiskolánk könyvtárának 250 frt. értékü könyvet ajándékozott.

Özv. Koronka Antnlné 260 frt. értéküt, Dr. Brassai Sámuel isk. felügyelő gondnok afia pedig a saját nevét viselő könyvtárt 52 művel gyarapitotta a lefolyt évben is.

Az E. K. Tanács a maga részéről a nemeskeblü ajándékozóknak köszönetét nyilvánitotta, főiskolánk iránt tanusitott meleg érdeklődésükért.

Sárdi Sámuel tanárjelöltet, ki az alapvizsgát letette, az E. K. Tanács 167—1894. sz. alatt rendes illetményekkel óraadó tanárnak, helyettes tanári czimmel alkalmazta.

Zalányi János h.-tanárnak az aszódi gymnasiumhoz időközben történt kinevezése következtében a helyét helyettes tanárral betölteni nem lehetett; az E. K. Tanács órái beosztásáról ideiglenesen ez iskolai évre gondoskodott.

A székely keresztúri iskolánál Pap Mózes r. tanár afia székfoglalóját 1894 szept. 4-én tartotta meg. Megnyitó és bezáró beszédet az igazgató tartott.

Ugyancsak ez intézet 100 éves fennállásának jubileumát az isk. év bezárásakor keblileg megünnepelte.

A székely-keresztúri iskolához h.-rajztanárnak 171—1894. sz. alatt Szántó, Géza okleveles tanár egyedüli pályázó 500 frt. évi fizetéssel s 100 frt. lakpénzzel ideiglenes minőségben alkalmaztatott.

Kolozsvári főiskolánknál, mint a megelőző években, úgy a lefolyt isk. évben is Br. P. Horváth Kálmán áldozatkész főgondnokunk 150 frt. jutalmat tüzött ki a gymnasiumban a kitünő tanulók részére;

Kőváry László f.-gondnok, iskolánk nemes pártfogója ez évben is 4 tanulót részesitett czipó-alapitványban.

Egyebekről, valamint *felső-*, *közép-* és az összes *népiskoláinkról* részletes jelentés a tárgysorozat rendjén fog tétetni.

Elintézett ügyek.

A jelentések felolvasása után föleskettettek mint uj egyházi tanácsok: Gvidó Béla esperes, Németh István lelkész és dr. Pálfi Gyula orvos. Három alapitvány jelentetett be ezután, melyeket Raffaj Károly, dr. Szentpéteri Lajos és a jelen évben 10 éves találkozóra egybegyült osztálytársak tettek.

Nyugdijba bocsáttattak: Gyöngyösi Dénes szt.-lászlói, Elekes Mózes iklandi és Székely László csegezi lelkészek.

Megválasztattak, főközügyigazgatónak: Kelemen Albert esperes. A br. Baldácsi-alapitvány közgyülésére képviselőknek: Ferencz József püspök, Bedő Albert és Gál Jenő. A sz.-keresztur gimnázium igazgatójának Sándor János, közigazgatósági jegyzőnek Boros György, tanügyi jegyzőnek Kovács János, belső embernek nyugdijintézeti pénztárnokának Boros Sándor.

A kiküldött bizottságok jelentései után a különböző iskolák és uradalmak számadásai, valamint azoknak költségvetései jóváhagyattak s a kezelőknek Benczédi Gergely központárnok, Benkő Mihály jószágigazgató, Mózes András és Gyulay Árpád számvevőknek lelkiismeretes munkásságukért elismerését nyilvánitotta a Főtanács. A segélyek kiosztására nézve is a kiküldött bizottság megtévén jelentését, az elfogadtatott s a több ezer frtra menő különböző czimü segélyek az ekklézsiák és belső emberek között kiosztattak.

Az egyház közigazgatási hatóságainak ujjászervezése iránti javaslat, mely tárgy leginkább fölkeltette a főtanács tagjaiban az érdeklődést, levétetett a napirenéről, mivel az azzal való behatóbb megismerkedésre rövid volt az idő. Fontos tárgya volt a gyülésnek ama kérdés eldöntése: Belépjék e a vallás közönség tanáraival a most alakuló országos nyugdij-intézetbe? Beható tanácskozás után a gyülés egyhangulag igennel döntötte el a kérdést.

Az esperesi fizetések rendszeresitésének ügye az egyház politikai javaslatokkal kapcsolatban állván, szintén elnapoltatott.

Nevezetes tárgy volt Molnár Sándor jogügyész alaposan irt tájékoztztó jelentése a Berde Mózes hagyatéka ügyében. A hagyatékügy lebonyolitására minden szükségesnek mutatkozó lépés megtétetett és az ügy eléhalad. A jelentés tudomásul vétetett.

Egy másik fontos tárgy a kolozsvári főiskola épitésének ügye. A főtanács az épités ügyében eddig kifejtett munkálatokkal megismerkedvén, felhatalmazta az E. K. Tanácsot, hogy ez ügyben a további lépéseket belátása szerint tegye meg s minden igyekezetével azon legyen, hogy az uj iskola a mai igényeknek megfelelőleg épüljön. Az itt jelzett tárgyakon kivül még sok kérdés tette e gyülésen tanács-

kozás tárgyát, s főkép a gazdasági ügyek, melyekből megelégedéssel látta a Főtanács, hogy az egyház az erősödés utján halad a szellemiek mellett az anyagiakban is.

E gyülésen egy uj alapitvány is tétetett. M. Farkas Sándor földmivelésügyi ministeri számtiszt 1000 frtot ajánlott fel, hogy annak kamatai egy olyan ifjunak adassanak, ki az egyház szolgálatában marad, — papnövendékeknek. A megható, a főiskola iránt hálát s az egyház iránt szeretetet tolmácsoló szavak kiséretében tett alapitvány, lelkes köszönettel fogadtatott, annálinkább, mert azt egy szerény hivatalnok és költő tette.

A Főtanács az elnökséget éljenezve oszlott szét.

(*t.*)

Dr. Grindall Reynolds (1822—1894) és Dr. Holmes Olivér Vendell (1809—1894) emlékezete.

Amerikai unitárius hitrokonainkat nagy veszteség érte. Dr. Grindall Reynolds, az Amerikai Unitárius Társulat nagyérdemü titkára és dr. Holmes hirneves költő egymásután váratlanul elhunytak. E sorok iróját személyes ismeretség és barátság füzte mind a kettőhöz amerikai utjából, s épen ezért, szivélyes barátságukra s őszinte szeretetükre gondolva, kétszeresen érzem a veszteség sulyát.

Dr. Reynolds Franconiában, New-Hampshire államban született, de már négy éves korában Bostonba költöztek a szülői, a hol a neveltetését is nyerte Eleinte kereskedői pályára ment; de csakhamar felcserélte a papi pályával. A theologiai tanfolyamot a cambridge-i unitárius papnevelő intézetben végezte. Igazi elhivatásból lett pap s 46 évig állott az unitárius vallás szolgálatában, mint egy valódi apostol 1858-tól 1881-ig a történelmileg nevezetes Concord-ban, az 1-ső egyházközségben, mely 1635-ben alapittatott, volt állandóan, a mikor megválasztották az „Amerikai Unitárius Társulat titkárának. De azután is ott lakott s onnan járt be Bostonba mindennap. Tagja volt a Concordi hires „Social Circle"-nek, mely 100 évnél régibb, s Emerson s más jeles férfiak voltak tagjai. Irodalommal is foglalkozott. Különösen, mint historicus és archeologus tünt ki. Még mint theologus elnyerte az A. M (Master of Arts) fokozatot. A „Harvard" egyetem pedig 1894 junius 27-én a „Theologiae Doctor" D. D. czimmel tüntette ki.

Mint az Amerikai Unitárius Társulat titkára 12 év alatt rendkivüli tevékenységet fejtett ki. E minőségben soha el nem évülő érdemeket szerzett az amerikai unitáriusok egyház történelmében s kitörölhetetlen nyomokat élő hitrokonai szivében. Megható volt az a jelenet, a mikor a Nemzeti Conferentiából, Saratogában az elnök felhivására, a beteg titkárnak szeretetüket s tiszteletüket küldötték. Halála feletti részvét pedig az Amerikai Unitárius Társulat, több egyesületek, s az egyházközségek részéről oly nagy mértékben, s az elismerésnek oly méltó alakjában nyilvánult, a mi kevés embernek jut osztályrészül. S ezt meg is érdemelte. Sok szép tulajdonsággal volt megáldva, a melyek kedveltté tették mindenki előtt. Erős testalkattal s élénk szellemmel birt Munkabiró ereje s administráló képessége bámulatos volt. Mély vallásos érzelemtől áthatott szónoklatával a hallgatókra mély és maradandó benyomást gyakorolt. Több nevezetes alkotásai közül felemlitem azt a nagyszerü palotát, me-

lyet Bostonban a Beacon Street-en az Amerikai Unitárius Társulat számára létesitett. Mi is hálával s kegyelettel emlithetjük az ő nevét, mert igazi testvéri szeretettel viseltetett irányunkba. Az ő titkársága alatt szavazta meg a Társulat a budapesti unitárius lelkész fizetése fedezésére 1882-ben az évi 500 dollár segélyt s melyet azóta rendesen adnak; a ő titkársága alatt történt a magyar unitáriusoknak a saratogai Nemzeti Confenrentián való képviseltetése s hogy minő hitrokoni szeretettel s szivélyességgel fogadott, arról én tehetek bizonyságot, a ki éreztem az ő nemes szive melegét.

Mindennap találkoztunk a titkári hivatalban, a mig Bostonban tartózkodtam. Mikor körutamból visszatértem, igy szólt hozzám: „Most már menjünk az én otthonomba, mert ugy nem hagyhatja el Amerikát, hogy Concordot ne lássa. 1883. jan. 16-án, gyönyörü téli napon 20 percz alatt a 3000 lakóval biró szép fekvésü Concordba voltunk. Amerikai kényelemmel berendezett villaszerü lakásában két élvezetes napot töltöttem. Vacsorán jelen volt az Emerson leánya is. Másnap jan. 17-én megnéztük a csatatért; meglátogattuk *Emerson* családját. Este a „Social Circle"-be ajánlt be. Kedvesebb családi kört képzelni is alig lehet, mint a minő a Reynoldsé volt. E látogatás befejezése volt a vele való érintkezésnek.

Róla el lehet mondani, hogy szivének minden dobbanása, lelkének minden gondolatja az unitárius vallás fejlődéseért volt Menynyire vágyott az évi conferentiára, mely az amerikai unitáriusokat egy szorosabb testületté volt összefüzendő!.. Hanem a sors máskép akarta Nov. 29-én jobb létre szenderült. Egész élete folytonos munkásság volt. Munka közben is végezte be. Concordban temettetett el felesége mellé. Batchelor, Chadwick és Brown lelkészek tartottak gyászbeszédeket. Az Unitáriusok E. Főtanácsa is jegyzőkönyvileg és az Amerikai Unitárius Társulathoz intézett iratban fejezte ki részvétét elhunyta felett, mint tiszteletbeli consistornak s a magyar unitáriusok lelkes barátjának Legyen áldott emlékezete.

Dr. Holmes Olivér Wendell, a tudós, orvos, költő és próza iró egy hét mulva a sirba követte Reynolds kedves barátját. Az „Unitarian" folyóirat october havi számában még azt irta, hogy: „Dr. Holmes közelebbről töltötte be születése 85-ik évfordulóját jó egészségben s még most is folytonosan sok munkát végez" s ugyanez a folyóirat a következő számban már halál hirét hozza: mert october 7-én hirtelen, szenvedés nélkül elhunyt Bostonban. A milyen szép volt élete, olyan szép volt a halála is.

A Londonban megjelenő „Graphic"-ban Traill igy ir róla: Dr. Holmes Olivér Wendell-el, kinek hirtelen és fájdalom nélküli halála valójában irigylendő, az amerikai idősb jeles irói nemzedéknek alig ha nem az utolsó tagja hunyt el. *Hawthorn*, *Emerson*, *Longfellow*, *Lowell*, kik közül a legidősebb sem előzte meg születési évével, s különösen az egyik sokkal fiatalabb, mind előtte haltak el. Kitünő nevek most is vannak az amerikai irodalomban, de azoknak a viselői egy olyan hagyománynak az örökösei, a melynek a *költő*, *humorista* és *bölcsész*, a ki éppen most végezte be ragyogó és szeplőtlen pályá-

ját, egyik — még pedig nem a legkisebb tényezőjü — megteremtője, megalapitója volt. A fennebb emlitett férfiak s nem az őket követett, s még követő sorozata az. a midőn mi az „amerikai irodalomról“ beszélünk. És talán dr. Holmes nem birt amazok egyikének értelmi erejével s talán nem közülök egy másiknak gazdag, teremtő szellemével, de egy tekintetben ama jeles csoport legkitünőbb tagjának tekinthető. Az elősorolt irók közül egyik sem állotta ki jobban az idők próbáját, mint dr Holmes „The Autocrat of the Breakfast Table.“ (Reggeli asztal korlátlan kormányzója) Dr Holmes egyik kiváló műve nemcsak első klassikus mű, hanem negyven év alatt meg is tartotta elfoglalt állását. Az igaz, hogy ez még nem halhatatlanság, de a humor, élcz és képzelődés szüleményének egy ilyen productuma, mikor az izlés divata minden nemzedékkel változik, egy igen tiszteletre méltó régiség. Egy olyan humoristа irónak, kit elfogadnak a fiuk és az unokái azoknak, a kik eredetileg üdvözölték, kilátása lehet hosszan tartó dicsőségre. És ha ehhez hozzá adjuk genialis bölcseségét, az életről való egésséges philosophiáját, eredeti gondolkozásmódját — vonzó és elragadó irályának a báját — bizonyára az ő neve „halhatatlan“.

Dr. Holmes 1809-ben született, Cambridgeben, Massachusetts államban. Először jogot tanult, később az orvosi pályára lépett. Több évig tartózkodott Párisban is. 1835-ben Bostonban, mint gyakorló orvos telepedett meg. 1838-ban a boncz- és élettan tanára lett a Darmouth College-ban; 1847-ben pedig a Harvard egyetemen. 1849 óta kizárólag az irodalommal foglalkozott Főbb művei: The Autocrat of the Breakfast Table; Elsie Venner; A Mortal Antipathy; Pages from an Old Volume of Life; Medical Essays; Our Hundred Days in Europe. Poetical Works.

Az oxfordi egyetem tiszteletbeli tudorrá avatta: a mely alkalommal Angliában nagy kitüntetéssel fogadták. A szépirodalmi munkássága mellett minket kiválóan érdekel az, hogy dr. Holmes testestől-lelkestől unitárius volt; az Amerikai Unitárismusnak legkiválóbb képviselője. Minden művét mély vallásos érzelem lengi át. Dr. Holmes az unitárius hitet a vallás amaz otthonában szivta be, a mely Channinget, Parkert, Emersont, Longfellowt, Lowellt és Uj-Angliának több más unitárius jeles iróit szülte és dajkálta. Ablakába egy olyan telescopot tétetett, a melylyel a mount auburni temetőben láthatta a Channig sirja felett emelkedő emléket Az amerikai unitáriusok gyűlésein mindig megjelent; az unitárius társulat évi gyűlésén többször elnökölt. Nála a templomba való járás mintegy életszükséglet volt. Ha csak valami rendkivüli eset vissza nem tartotta, minden vasárnap megjelent Bostonban, a King's Chapelben. Egy alkalommal, midőn már a nyolczvan éven túl volt, igy szólt Barrows barátunkhoz: „Azt hiszem, hogy már nem kellene templomba mennem, mert érzem, hogy kezdek öregedni s néha el is szenderedem, de ez nem a lelkész iránti tiszteletlenség, hanem az öregségi gyengeség miatt történik; s aztán a mikor felébedtem, jól prédikált.“

1883. jan. 17-én voltam utoljára a megboldogulttal Wells-né asszony, irónő estélyén. Dr Holmes-t midenki áhitattal hallgatta, mert szellemes társalgásával, finom élczeivel mindenkit elragadott. Soha sem

találtam akkora hasonlatosságot két iró között, mint dr. Holmes és a mi kiváló kritikusunk és irónk, Gyulai Pál között, ugy termetét, mint szellemi tulajdonságait s társalgási modorát illetőleg. Fel is hoztam neki a nagy hasonlatosságot. Azt mondta, ha nem lenne oly idős, eljönne Magyarországba, hogy megismerkedjek hasonmásával. Mintha most is magam előtt látnám az eleven természetü, élénk és kedves kis embert, a ki nemcsak a testnek volt orvosa, hanem a lelket, a kedélyt és a szivet is gyógyitotta szellemével és ezutan is gyógyitani fogja azokat, a kik műveit olvassák.

Kovács János.

Gyöngymondatok.

(Ujkori iróktól.)

Életkor.

Minden életkornak megvannak saját javai: a kezdő-korban az érzelmek és képzeletek, a középkorban a nagyravágyás és vélemények, az utókorban az okosság és nyugalmasság gyönyörei. *Lambert őrgrófné.*

Az idősség nem öregség
A férfiak nemében,
Mig az életláng vigan ég
Lelkében és szivében;
Az idősség csak érettség,
Mig idő van és tehetség:
Lelki s testi szegénység
Korán, későn a vénség. *Kisfaludi Sándor.*

Életmód. Életszabály.

Az embernek vagy foglalkozni kell, vagy koldulni, vagy lopni. *Mirabeau.*

Az életmód nem alázza le az embert, de az ember maga lealjasitja életmódját. Minden tisztességes jövedelmet hozó akár kézi, akár szellemi munkálkodás tiszteletet érdemel. A kézi lehet szurtos, ha a sziv tisztán marad. A festék-anyag, a máz könnyebben lemosható, mint az erkölcsi szeny. *Smiles.*

A királyi ifjak dúsabban élnek, fényesebben öltözködnek; de nem élnek sem tovább, sem jobban, sem vidorabban, sem pedig (a mi való), biztosabban vagy becsületesebben, sőt bizony szentebbül sem. Ezek helyett egy van, a mivel másokat túlszárnyalnak: pompásabban, azaz bolondabbul élnek. Mindenkinek mértéke saját életmódja; de csak azért, hogy nagyobb, még nem jobb. Innen van, hogy a kunyhóban gyakran vidorságot látunk, a királyi lakban szomort. *Petrárka.*

Szivnyugalom és hajlam a nevetésre a ficzkó-borból nektárt csinálnak. *Indus közmondás.*

Hogy csapásokra és hibákra panaszolni okod ne legyen, a nőre még virággal se üss. *Indus közmondás.*

Kelj fel reggel 5 órakor, reggelizz 9-kor, vacsorálj esti 5-kor, feküdj le 9-kor: igy élhetsz még 99-kor. *Franczia elv és gyakorlat.*

Elismerés.

Az ember bűne érczbe van vésve; erényét vizbe irják. *Shakespere.*

A világ szereti feketiteni azt, a mi tündöklik; és a mi felemelkedett, a porba taszitani; s mégse félj! Vannak még szivek, melyeket a magas és dicső dolgok hevitnek. *Schiller.*

Gyakran, a nagy müvekről és szép tényekről beszélve, magunkat az elismerés alól felmentjük, mondván: Mindent a nagyravágyás csinált! Ez a hálátlanok logikája. *Voltaire.*

Az emberek többnyire mások által és nem magukra értesülnek mások érdeme felől. Inkább saját érdemökkel foglalkoznak. Ezért nagy érdemmel s még nagyobb szerénységgel, némelyek hosszasan félreismertetnek. *La Bruyere.*

Ellenmondás.

Mentől tovább látja az ember a világot, annál több ellenmondást és következetlenséget lát benne. Ha valamely irodalmi társulat hozzá akar fogni egy ellenmondási szótárhoz, én húsz ívrétü kötetre aláirok; mert a világ csupa ellenmondásokból áll. *Voltaire.*

A világ tele van ellenmondásokkal: hogyne mondana tehát ellent magának is? *Göthe.*

Csak kétnemü ingatlan lényt ismerek a földön: a mérnököket és az állatokat; ezek változhatlan szabályok által vezéreltetnek, egyik a kimutatás, a más az ösztön által. *Voltaire.*

Ellenség.

A rokonokból támadt ellenségek gonoszabbak az idegeneknél. *Jókai.*

Nem jó az ellenségről megvetőleg szólni. *Jókai.*

Hinni, hogy egy csekély ellenség nem árthat, annyi, mint hinni, hogy egy szikra nem okozhat égést. *Saphir.*

Kibékülünk ellenségünkkel, a ki szive tulajdonaiban, vagy szellemében kisebb, mint mi; sohasem bocsátunk meg annak, a ki minket lélekben vagy szellemben felülmul. *Chateaubriand.*

Gyüjtötte: Kiss Mihály.

Irodalmi értesitő.

Énekes könyvünk új kiadása megjelent, s kapható Stein János m. k. egyetemi könyvkereskedésében Kolozsvárt Nagy változáson nem ment keresztül, talán azért, hogy a régi kiadás ne legyen hasznavehetetlen, ámbár azt hisszük, hogy azt hamar ki fogja szoritni. E körülmény magyarázza meg azt is, hogy a bizottság csak 5—6 uj éneket vett föl e kiadásba. Ugy látszik a szerkesztő bizottságnak az volt a főfeladata, hogy a feltünőbb hibákat, avult kifejezéseket s dogmaellenes állitásokat javitgassa ki. Készséggel ismerjük el, hogy a javitások a legtöbb helyen sikerültek. Legnagyobb előnye, hogy betüi nagyobbak, mint a réginek, kisebb gyermekek is nehézség nélkül olvashatják. E könyv új kiadása is ékes bizonyitéka Ferencz József püspök gondosságának, ki nagy utánjárással végezte a javitásokat s rendezte az egészet sajtó alá. Mi, a kik az énekügy javitását mindig szükségnek mondottuk, s folyóiratunkban több új énekszöveget és dallamot közlöttünk, örömmel üdvözöljük az új kiadást, mint egy előre tett lépést az énekügyben.

Emlékbeszéd Id. Báró Vay Miklós felett. Irta *Ballagi* Géza. Különlenyomat a „Protestáns Szemle" 1894. évi 7—8. füzet'ből. Kapható Trócsányi B. könyvkereskedésében Sárospatakon. Ára 60 kr.

Az igazi nagyságot nemcsak életében, de halála után is a legnagyobb tisztelet veszi körül. E tétel igazságát látjuk bebizonyulva, midőn e jókora nagyságu füzetet olvassuk. A nagy hazafi s még nagyobb diplomata, lelkes egyháztag és református főgondnok, Id br. Vay Miklós iránti hódoló tisztelet sugárzik ki az emlékbeszéd minden egyes sorából.

Szerző élethü arczkép festésre törekszik, s ennélfogva eléállitandó képéhez keresi az igazi vonásokat. S ezt tevén, mindjárt bevezetésében jellemzi őt, mint embert, s azt mondja róla, hogy aristokrata volt minden izében. Aristokrata, a ki nem támaszkodott kizárólag közjogi kiváltságaira, de előzékenységben, udvariasságban senki sem multa felül. Leereszkedő volt mindenki irányában, de leereszkedésével nem saját felsőbbségét kivánta éreztetni, hanem fel akarta emelni azt, a kit érdemesnek találta rá. Majd szól a politikusról, s e tekintetben oda nyilat-

kozik, hogy ha a simaság, türelmesség, udvariasság, engedékenység diplomatává avatnak valakit, akkor ő diplomata volt a legjavából. Majd ennek kapcsán áttér egész szereplésére, eléadja csaknem egy száz évig terjedő életének minden nevezetesebb mozzanatát. Feltünteti a 48. előtti és utáni viszonyainkat, a mint azokban Vay részt vett. Megemlékezik valódi konzervativ irányáról, a miért sokszor kellemetlen helyzetbe jutott, ugyannyira, hogy többen rossz hazafinak is bélyegezték. Elmondja a mint a szabadságharcz leveretése után ő is, az erdélyi kormánybiztos fogságba kerül, de kegyelem utján később kiszabadul a börtönből, a bécsi udvar kegyét megnyeri, s országunkban haláláig a legfőbb méltóságokat viseli.

Az előadás folyamán s különösen a vége felé részletesen foglalkozik Vay egyházi szereplésével. Találó vonásokkal rajzolja azt az ellentállást, melyet ő, mint a debreczeni kollegium és Tiszán tuli egyházkerület főgondnoka, a protestans egyházalkotmány ellen kiadott, 1859-iki patens ellen kifejtett. E harczban a nagy befolyásu férfiu egyházáért szivesen vállalta el a vezéri tisztet, talán egyfelől azért is, mert a protestans önkormányzatot a magyar nemzetiség, s a magyar alkotmány egyik legerősebb palladiumának tekintette. *Életelve volt egyházának haladása, a tökéletesedés lépcsőjén teljebb-teljebb vitele.* E végből mindent megtett, mi által magasztos czélját megvalósithatta: sürgette egyházkerülete iskoláinak ujra szervezését, a sárospataki jogakadémia felállitását, abban konviktus berendezését, a 60-as években megkisérlé egy magyar protestans theologiai egylet megalapitását. Általában az egyházkormányzatban activ szerepet vitt, gyülésekre a legnagyobb pontossággal járt el, s ott elnöktársával egyetértve a legkényesebb kérdéseket is tapintatos modorával és találékonysága által ügyesen lebonyolitotta. Buzgó kötelességtudásával példát adott nemcsak a világiaknak, de az egyház és iskola szolgáinak is. Az egyházi államsegélynek nem volt kedvelője, mert féltette egyházát, nehogy ezáltal sarkalatos jogot adjon fel. Mint a belső missió, ugy az anyagi erő fejlesztésére is összes tehetségét felhasználta, s e kitartó tevékenység csakugyan mind több-több sikert eredményezett. A protestantismus örök igazságainak hirdetését csak egy erős központtal biró, vallás-erkölcsi intézményeiben és vagyonilag konszolidalt, autonom egyházszervezettől várta. Mindamellett át volt hatva a vallási szabadelvüség szellemétől, a protestans vallás érdekében minden alkalommal, ugy az országgyülésen, mint Ő Felsége előtt szót emelt, s a még most is szönyegen levő egyházpolitikai reformokat szivvel-lélekkel pártolta.

Az emlékbeszéd méltó Dr. Vay emlékéhez. Irálya, eszméi, gondo-

latmenete történelmi alapossága és őszintesége kedvező ajánlatot tesznek felőle, s a nagy férfiut a legtisztább vllágosságban állitják elénk. *Simonfi* Márton.

„*A magyar nemzet története*“ czimü nagy munka indult meg *Szilágyi* Sándor, kiváló történelemiró szerkesztésében A mű a millenium alkalmából adatik ki, több jeles iró közreműködésével füzetekben, szép rajzokkal. Kiadja az Atheneum Egy füzet ára 30 kr.

Csakugyan millieniumi kiadás a *Szalay-Baróti* „Magyar Nemzet története“ számos képpel és műmelléklettel, melyet Lampel Róbert ad ki. Egy füzet ára 30 kr.

Tanitó és tanitvány. Irta *Elek* Gyula kolozsvári községi isk. igazgató. E csinosan kiállitott könyvecske az iskolai nevelés köréből vett képek erkölcsi motivumokkal. A tapasztalatból világosan, jól irt példák tanulságosak tanitókra, és magukra a szülőkre is egyaránt. A könyv Paal Ferencz, kolozsvári állami tanitó-képző intézeti igazgatónak van ajánlva. Ára 1 korona.

Különfélék.

Az egyházpolitikai javaslatok szentesitése. Magyarország alkotmányosan uralkodó felséges királya a kötelező polgári házasságra, az állami anyakönyvvezetésre és a gyermekek vallására vonatkozó törvényjavaslatokat szentesitette és e történelmi nevezetességü tényt a ministerelnök a dec. 10-ikén tartott képviselőházi ülésen az összes pártok átalános figyelme közt béjelentette. E törvények már az „Országos törvénytár"-ba is beczikkelyeztettek, hogy hirdessék a szabadelvüségnek e száz évben egyik legnagyobb alkotását.

Levél Angliából. Oxford, oct. 23 1894. T. Szerkesztőség! E hó 16-án Manchester College, értem a tanulókat és tanárokat, másodszor gyült egybe az oxfordi diszes épületben, mely modern igényeknek minden tekintetben megfelel. D. u. 5 órakor volt a megnyitó beszéd, melyre rendesen egy vidéki papot és theologust kérnek fel. Ez alkalommal W. Addis ur, a ki a római katholikusoktól tért át hozzánk, értekezett a „Theologiai tanulmányokról" mint előkészület a papi hivatalra. Beszéde egy órahosszat tartott s a meggyőződés hangján intette a tanulókat hivatásuk magasztosságára. Különös és meghatározott hitformát nem tart szükségesnek, de hiszen a *vallásban*, a mint az hirdetve volt a Jézus evangeliumában és megtestesült az ő személyiségében. A vallás nem annyira az érvelés, mint az érzés körébe tartozik; mit az összehasonlitó vallás-tudomány hova-tovább megerősiteni látszik.

Estve társas-estély volt s a hitrokonság a kápolnában orgonajátékot élvezett, a könyvtárban pedig szivélyes társalgást.

A tanulók száma a három éven: 12; ezenkivül 3 kiválóan egyetemi tanulmányokkal foglalkozik, melyek végeztével (3 év) ők is belépnek a College kebelébe.

E. Odgers ur, a néhai Simén tanulótársa, mint Hibbert-előadó megkezdette leczkéit az Egyháztörténelemből, melyet eddig a tanulók magán úton tanulmányoztak, s a melyből irott vizsgát tettek Mr. Carpenterrel.

Mr. Carpenter most Amerikában van A harardi egyetemen tart előadásokat, s azonkivül mint „select Preacher" is működik. A mint

örömmel halljuk, mindenütt nagy lelkesedéssel és vendégszeretettel fogadják. Igen valószinü, hogy nemsokára rajtunk lesz a sor; mert Mr. Carpenter rég megigérte, hogy a magyar unitáriusokat is meg fogja látogatni. A nyelvkülönbség támaszthat némi akadályt; de a vendégszeretet, nemzeti erényeink közé tartozik.

A könyvtár is legujabban egy mivelt hölgy, Miss Tolman Smith, felügyeletére van bizva; ugy hogy az intézet minden tekintetben igyekszik egy százéves jóhirnevét fentartani.

A tanulók közt a Shakespeare-társaság gyűlése, havonként egyszer, még mindig érdeklődést kelt. Legközelebb „Szent-Ivánéji álom"-ból olvasunk részleteket.

Prédikálásra is gyakran nyilik alkalom. S e tekintetben a magyar nem hátrál. A nyári szünidő 3 hónapja alatt minden vasárnap predikáltam. Sok jó ismeretséget kötöttem. Szolgáljon ez bátoritásul annak, a ki mer. Hitrokoni üdvözlettel. *Józan Miklós.*

A végtelenség. Flammarion, a hires csillagász a végtelenségről „Astronomie" czimü folyóiratában a következőket irja: Hogy fogalmat alkothassunk a végetlen világról, szálljunk gondolatban a földről egyenes irányba az égnek egy bizonyos pontjára a világosság gyorsaságával, tehát 300.000 km. egy másod percz alatt. Ez utazás $3^1/_2$ évig tart, mig a napot elérjük; és tovább sietünk, tovább szállunk egyenlő gyorsasággal 10, 100, 1000 évig megszámlálhatatlan álló csillagok és bolygók csoportjai előtt; még tovább 1000 évig a csillagok tömkelegén keresztül, a tejuton át és megszámlálhatatlan világok előállásának és letünésének lehetünk tanui; mint sürün hulló hópelyhek vesznek körül ott a csillagok. Nem pihenünk és tovább szállunk, tizezer, százezer, egy milló esztendeig egyenes irányba változatlan gyorsasággal; azt hiszszük czélunkat elértük. De nem! Mindég ujabb végetlen űrök csoportjai; mindenütt központ és sehol határ. A nap és bolygók csaknem egy láthatatlan sziget a nagy világtengerben, egy kicsiny földrész, melyen az oly büszke emberiség élete az ő vallási és politikai történeteivel csak egy pillanatnak az álma, a teremtésnek örökkévalóságához mérve.

Az amerikai unitáriusok és más szabadelvü keresztények nemzeti conferentiája. Az amerikai unitáriusok s más szabadelvü keresztények nemzeti conferentiájukat f. évi september 24—27. napjain nagy érdeklődés mellett tartották meg, Saratogában. Az Egyesült-Államok különböző helyeiről 2000-nél több küldött jelent meg. E Conferentia 1865-ben alakult, s azóta minden két évi időközben megtartatott. A jelen évi gyűlés a Conferentia keletkezése óta a legfontosabb az amerikai unitáriusokra nézve. Ugyanis a Conferentia alkotmányát

illetőleg voltak eltérő nézetek, a melyek mindig némi surlódásokat okoztak. Hanem az alkotmány változtatás oly szerencsésen történt, hogy azt egyhangulag fogadták el a Conferentia tagjai s igy az amerikai unitáriusok a Csendes tengertől az Atlanti Oceánig egy hatalmas és életerős testületbe olvadtak össze. Most már szép öszhangzatban, egyesitett erővel folytathatják nagy missiojukat elveik ápolása érdekében.

Kiemeljük, hogy Hackley asszony, Tarrytownból 50,000 dollár (125,000 frt) alapitványt tett oly czélból, hogy a Meadville-i unitárius papnevelő intézetnél a Társadalom-tan (sociology) tanitására egy tanári széket állitsanak fel. Elhatároztatott 50,000 dollár gyűjtése, mely öszszeget az amerikai unitárius társulat gondozására bizzák, hogy annak jövedelméből a „New-World“ folyóirat kiadási költsége fedeztessék

Wendte lelkész érdekes jelentést tett a Californiában történt misszióról. Ugyanis a Csendes tenger partján az unitárismus rohamos haladást tett.

Végül megemlitjük még, hogy az angol unitáriusokat Carpenter Estlin, oxfordi theologiai tanár képviselte, kit kitüntetéssel fogadtak. Carpenter tanár felolvasást is tartott a „Magasabb kritikáról, a valódi történelmi Krisztust illetőleg.“ A Conferentia kifejezést adott annak is, hogy mennyire ohajtották volna látni és hallani a magyar unitáriusok »Venerable Bishop“-ját, de e reményük nem teljesülhetett.

Dr. Klein L. de Beaumont tudós áttért az unitárius vallásra, Londonban. Hogy theologiai nézetét megváltoztatta, az dr. Martineau, a kiváló bölcsész befolyásának tulajdonitható és az ő művei tanulmányozásának. Dr. Klein Dublinban, a Royal University College-ben az élettan tanára volt. Családja Elszászból származik s 18 év óta lakik az angol királyságban.

Gyászhir. Mózes András lelkész és tanártársunk f. évi nov. 19-én elvesztette szerető nejét M. Szakács Idát, kivel 23 évig élt boldog házasságban. A szerető hitves, az önfeláldozó édes jó anya és tisztelt nő korai elvesztését férje mellett gyermekei: Ilona és Erzsi, az elhunyt testvére M. Szakács Terka s férje dr. Nagy Károly gyászolják legkölebbről.

Olvasóinkhoz!

A XXX-ik évfolyamra hivhatjuk fel t. olvasóinkat szives pártolásra.

„Hála legyen Istennek az ő megmondhatatlan ajándékaiért!“

Hála a segedelemért, melylyel a jó igyekezetben, a közjavára irányzott czél munkálásában megsegített; az ajándékért, melyet a velünk együtt anyagi haszonra nem néző, hanem a vallás és egyház magasabb érdekeitől vezetett nemes és buzgó dolgozótársakban adott; és azért az ajándékért, melyet a fejlettebb vallási miveltség iránt fogékony, a vallási irodalomért áldozatra kész közönség folytonos pártolásában nyertünk.

A Keresztény Magvetőnek ez a reménye a jövőre is.

Lelkésztársainkat kérjük a folyóiratunk érdekében való buzgolkodásra, valamint, ha szabad úgy mondanunk, világi barátainkat is, a kiknek pártolására az új egyházpolitikai törvények által alkotott viszonyok közt még inkább számítunk, s a kiknek ez egyik alkalom, hogy megmutassák a vallási és politikai szabadságra annyi jót termett, s ki nem meríthető nagy elvet, hogy Ti is „a szent papságnak“ vagytok tagjai.

És ezzel boldog új évet kivánunk!

A Szerkesztőség.

Aranykönyv.

A BUDAPESTI UNITÁRIUS EGYHÁZKÖZSÉG JAVÁRA TETT ADOMÁNYOK.

(46-ik közlemény.)

Az állandó alap javára 1881-ben: Tureczky Antal 25 frt, Hübner Teréz 28 frt, együtt 53 frt. — 1882-ben: Heufner Matild 50 frt, Kovács Antal 25 frt, Majthényi Albert 25 frt, Bognár Vilma 25 frt, Majthényi Ádám 25 frt, Bún József 25 frt. Soyka Károly 25 frt, König Emilia 75 frt, Forgách Béla gr. 30 frt. Együtt ***305 frt.***

1883-ban: Szavits S. 25 frt, Takács Antal 25 frt, Gräffenthal Józefa 30 frt, Lichtenstein Irma 50 frt, Bobor Jolán 50 frt, Zastera Jozefa 100 frt, Gräber Paula 30 frt, Hasenöhrl Ede 30 frt, Nagy György 50 frt, Kochanovszky Hedvig 30 frt, Hoor Paula 50 frt, Valdinger Fáni 40 frt. Együtt ***510 frt.***

1884-ben: Gräffenthal Jozefa (mentvény-díj) 100 frt, Zierotin Przemislav 50 frt, Wagner Ottó 60 frt, Lejthényi Lilla 20 frt, Lakos Gusztáv 25 frt, Schouppe Auguszta 100 frt, Ebenstein Ferencz 100 frt, Hirsch Angela 100 frt, Wimmer Henrik 50 frt, Bartos Erzsébet 30 frt, Svoboda Tekla 50 frt, Slavnic Lucian 100 frt, De Herven Matild 100 frt, Greska Margit 30 frt, Walser Paula 50 frt, Reiss Károly 50 frt, Gradl Adolf 50 frt, Heinz Károly 80 frt, Planner Selma 100 frt, Szukup Ferencz 25 frt, Spéger Kata 25 frt. Vecsey Tivadar 25 frt, dr. Weissel Jenő 35 frt, Tatay Miklós 25 frt, dr. Molnár Nándor 30 frt, Bosch Rózina 30 frt, Német Róza 50 frt, Krinner Norbert 30 forintot. Együtt ***1520 frt.***

1885-ben: Péry Ilona 30 frt, dr. Seyfried E. 30 frt, Emődy Berta 80 frt, Feszl László 30 frt, Karasek Albert 50 frt, Wesztermayer Károly és neje 100 frt, Moll Klára 60 frt, Pongrácz Mariska 100 frt, Ambró Irma 30 frt, Manziarly M. 100 frt, Peterdy Lajos 30 frt, Horváth Zsigmond 50 frt, dr. Ritzinger I. és neje 100 frt, Hruska Anna 50 frt, Gradl Sándor 50 frt, Kählig Tivadar 100 frt, Lazarovits Sándor 50 frt, Belenta Mária 30 frt. Együtt ***1070 frt.***

1886-ban: Kuluncsics György 50 frt, Polcze Anna 50 frt, Czirfusz Irén 30 frt. Xantus és Steden 50 frt, Lattenberg József 30 frt, Aichelburg és Sommer 55 frt, Ekhárdt Anna 50 frt, Veczel Mária 30 frt, Vagner Vilma 25 frt, Kis M. és Laumann 52 frt, Bauer Adolfine 50 frt, Veninger Gyula 100 frt, Kopcsányi Pál 30 frt, Bauman Lajos 30 frt, Stolpa József 15 frt, Jankovics Miklós 50 frt. Együtt ***697 frt.***

1887-ben: Klenz Egyed 100 frt, Jeszenszky Julia 30 frt, Preyer Tivadar 50 frt, Perchy Petrona 25 frt, Aichelburg Fer. (kir. ment.) 50 frt, Egert Ilona 30 frt, Hartmann József 25 frt, Naszka Ferencz 30 frt, Szvetenai M. 50 frt, gr. Brunsvik Géza 1000 frt, Kovács Viktoria 30 frt, Mack Róza 25 frt, Förster Mária 50 frt, Hubert Fáni 30 frt Péczeli Flóra 30 frt, Probstner Zsófia 50 frt, Gradl Adolf (mentvény) 50 frt, Takács Laura 25 frt, Bradl Emilia 25 frt, Zichy Herman gr. 50 frt, Szentiványi Elvira 50 frt, Szathmári Eleonora 50 frt, Balogh Gyula 30 frt, Jülek Teréz 30 frt. Együtt ***1915 frt,***

Budapest, 1894. dec. hó.

Derzsi, lelkész.
